

Міністерство освіти і науки України
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича
Факультет педагогіки, психології та соціальної роботи
Кафедра практичної психології

Особливості психоемоційного стану молодших
школярів в умовах сьогодення

Дипломна робота
Рівень вищої освіти - другий (магістерський)

Виконала:
студентка 2 курсу, 622 групи
Данилюк Анастасія Василівна
Науковий керівник:
асист., канд. псих. наук
Чорней М.П.

До захисту допущено:

Протокол засідання кафедри № 4.1

від „3” листопада 2023 р.

зав. кафедри _____ доц. Радчук В.М.

Чернівці – 2023

АНОТАЦІЯ

Данилюк Анастасія. Особливості психоемоційного стану молодших школярів в умовах сьогодення. Магістерська робота на здобуття освітнього ступеня магістра зі спеціальності 053 Психологія. – Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича. – Чернівці, 2023. – 102 с.

Кваліфікаційна робота присвячена вивченню теоретичних основ та емпіричному дослідженню для визначення особливостей психоемоційного стану молодших школярів в умовах сьогодення. У першому розділі роботи узагальнено психологічні особливості особистісного формування осіб молодшого шкільного віку та теоретичний огляд специфіки вираження їх психоемоційної сфери.

Другий розділ містить результати емпіричного дослідження, яке вивчає особливості психоемоційного стану молодших школярів в умовах сьогодення, а також рекомендації щодо розвитку психоемоційної сфери. Описано організацію дослідження та аналіз отриманих результатів у вигляді діаграм.

Кваліфікаційна робота містить висновки, які узагальнюють отримані результати, а також список використаних джерел та додатки. Робота допоможе зрозуміти і вивчити особливості психоемоційного стану в молодших школярів.

Ключові поняття: психоемоційний стан, молодший шкільний вік, страх, тривожність.

ABSTRACT

Danyliuk Anastasiia. Features of the psycho-emotional state of junior schoolchildren in the modern world. Master's thesis for the degree of Master's Degree in Psychology (specialty 053 Psychology) - Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University - Chernivtsi, 2023 - 102 p.

The qualification work is devoted to the study of theoretical foundations and empirical research to determine the characteristics of the psycho-emotional state of junior schoolchildren in the present. The first chapter of the work summarizes the psychological features of the personal formation of primary school children and the theoretical review of the specifics of the expression of their psycho-emotional sphere.

The second section contains the results of an empirical study that examines the peculiarities of the psycho-emotional state of primary schoolchildren in the current conditions, as well as recommendations for the development of the psycho-emotional sphere. The organization of the study and the analysis of the results in the form of diagrams are described.

The qualification work contains conclusions that summarize the results, as well as a list of references and appendices. The work will help to understand and study the peculiarities of the psycho-emotional state of primary schoolchildren.

Key words: psycho-emotional state, primary school age, fear, anxiety.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПСИХОЕМОЦІЙНОГО СТАНУ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ В УМОВАХ СЬОГОДЕННЯ.....	7
1.1. Психологічні особливості особистісного формування осіб молодшого шкільного віку	7
1.2. Теоретичний огляд специфіки вираження та особливостей прояву психоемоційної сфери молодших школярів	15
РОЗДІЛ II. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПСИХОЕМОЦІЙНОГО СТАНУ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ В УМОВАХ СЬОГОДЕННЯ.....	24
2.1. Організація дослідження: характеристика вибірки та методів дослідження.....	24
2.2. Аналіз та інтерпретація результатів дослідження психоемоційного стану молодших школярів.....	32
2.3. Рекомендації щодо розвитку психоемоційної сфери дітей молодшого шкільного віку	64
ВИСНОВКИ.....	68
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	70
ДОДАТКИ.....	76

ВСТУП

Важливим завданням є формування гармонійно розвиненої, фізично та психічно здорової особистості. Проте на успішність розв'язання цього завдання сьогодні негативно впливають ряд чинників: військові дії, складність соціальної ситуації розвитку дитини, внутрішньо сімейна атмосфера та особливості взаємин батьків, рівень професійності та психологічної освіченості вчителів, а також сенситивність молодших школярів до різноманітних соціальних впливів, їхні емоційні нестабільність та вразливість, вікові, індивідуально-типологічні властивості тощо.

Окремі з цих чинників детермінують появу у дітей молодшого шкільного віку негативних емоційних станів, які, при відсутності належної психолого-педагогічної корекції, адекватних змін умов навчання та виховання, можуть трансформуватись у стійкі властивості особистості та деформувати її подальший розвиток, стати причиною погіршення успішності навчальної діяльності, поведінки, зумовити порушення взаємин з учнями.

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати та емпірично дослідити психоемоційний стан молодших школярів в умовах сьогодення.

Об'єктом дослідження є емоційна сфера в осіб молодшого шкільного віку.

Предмет дослідження – особливості психоемоційного стану молодших школярів в умовах сьогодення.

Гіпотеза дослідження: психоемоційний стан більшості дітей молодшого шкільного характеризується наявністю тривоги, страху, агресії в умовах сьогодення.

Відповідно до мети дослідження було визначено такі **завдання**:

1. На основі аналізу психологічної літератури визначити психологічні особливості особистісного формування осіб молодшого шкільного віку;

2. Здійснити теоретичний огляд специфіки вираження та особливостей прояву психоемоційної сфери молодших школярів;
3. Емпірично дослідити особливості психоемоційного стану молодших школярів в умовах сьогодення;
4. Надати рекомендації психологам, вчителям та батькам щодо розвитку емоційної сфери молодших школярів.

Методи дослідження. Для розв'язання поставлених завдань та перевірки гіпотези було використано такі методи: теоретичні (аналіз проблеми на базі психологічної літератури), що дозволили виявити, узагальнити і систематизувати різноманітні підходи і практичний досвід з проблеми дослідження; емпіричні (проективна методика «Продовж казку» (Л. Дюсс), психологічний тест (Люшера), проективна методика «Неіснуюча тварина» (М. Друкаревич), графічний тест «Дерево» К.Коха), статистичні (аналіз відсоткових співвідношень).

Вибірка дослідження. Дослідження було проведено на базі Чернівецького ліцею №10 Чернівецької міської ради. Кількість опитаних становить 40 учнів 2 класу.

Структура роботи. Робота складається із вступу, двох розділів, п'яти підрозділів, списку використаних джерел та додатків.

РОЗДІЛ І. ТЕОРЕТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПСИХОЕМОЦІЙНОГО СТАНУ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ В УМОВАХ СЬОГОДЕННЯ

1.1. Психологічні особливості особистісного формування осіб молодшого шкільного віку

Молодший шкільний вік у сучасній психології охоплює період життя дитини від 6-7 років до 10-11 років. У цей період відбуваються значні зміни у функціонуванні головного мозку дитини. Це призводить до того, що дитина все більше самостійно і добровільно здатна контролювати свою поведінку і діяльність.

Найбільш характерною особливістю цього періоду є те, що в цьому віці дошкільник стає школярем. Це перехідний період, коли в дитині поєднуються риси дошкільного дитинства з рисами школяра. Ці якості уживаються в його поведінці і свідомості у вигляді складних, а часом і суперечливих поєднань. Як і будь-який перехідний стан, цей вік багатий прихованими можливостями розвитку, які важливо вчасно вловити та зберегти. [1]

Кожна дитина має різні труднощі, незалежно від того, чи готова вона психологічно приступити до навчальної діяльності чи ні, і виражаються ці труднощі по-різному. Важливо допомогти дитині адаптуватися до школи та колективу однолітків. Вона повинна відчувати себе комфортно та впевнено в нових умовах.

Молодший школяр стає частиною системи суспільних відносин, де має свої права та обов'язки, які він повинен самостійно виконувати. Учитель стає еталоном усіх норм і правил. Діти починають буквально копіювати поведінку вчителя, і їхнє ставлення до однолітків залежить від того, як вони ведуть себе згідно з введеними вчителем стандартами і по відношенню до вчителя.

Початок шкільного навчання призводить до докорінної зміни соціальної ситуації розвитку дитини. Він стає «публічним» суб'єктом і має суспільно значущі обов'язки, виконання яких отримує суспільну оцінку. [49]

Разом з новими обов'язками учень набуває нових прав. Може претендувати на серйозне ставлення з боку дорослих до його виховної роботи; має право на своє робоче місце, на час, необхідний для навчання, тишу; він має право на відпочинок, на дозвілля. Отримуючи хорошу оцінку своєї роботи, він має право на схвалення оточуючих, вимагає від них поваги до себе та своєї праці.

Молодший школяр – це маленька, але вже дуже складна особистість, зі своїм внутрішнім світом, зі своїми індивідуально-психологічними особливостями.

Молодший шкільний вік – це пора росту, коли діти швидко тягнуться вгору, спостерігається дисгармонійність у фізичному розвитку, випереджає нервово-психічний розвиток дитини, що позначається на тимчасовому ослабленні нервової системи. Виявляються підвищена стомлюваність, тривожність, підвищена потреба в русі.

Змінюється співвідношення процесів збудження і гальмування. Більш помітною, ніж у дошкільнят, стає гальмування (основа стриманості і самовладання). Проте схильність до збудження ще дуже висока, тому молодші школярі часто непосидючі. [47]

В галузі дослідження рухливості нервових процесів у молодших школярів додали свій внесок такі українські науковиці: Соня Лупацька та Ніна Тімченко.

У молодшому шкільному віці закладаються і виховуються основи багатьох психічних якостей. Розвиток психіки молодших школярів в основному базується на їх навчальній діяльності. Відповідно провідною діяльністю є навчальна діяльність. Саме вона визначає стосунки між дитиною та вчителем, між дитиною та її однолітками. Основним завданням молодшого шкільного віку є формування у дитини повноцінної навчальної діяльності.

Включаючись у виховну роботу, діти поступово підпорядковуються її вимогам, а виконання цих вимог потребує появи нових якостей психіки, які

відсутні у дошкільнят. Нові якості виникають і розвиваються у молодших школярів у міру розвитку їх навчальної діяльності.

Розвиток окремих психічних процесів відбувається протягом усього молодшого шкільного віку. Хоча діти приходять до школи з досить розвиненими процесами сприйняття (вони мають високу гостроту зору і слуху, добре орієнтуються в різних формах і кольорах), але їх сприйняття в навчальній діяльності зводиться лише до впізнавання і називання форми і кольору. У першокласників відсутній системний аналіз усвідомлюваних властивостей і якостей предметів. [48]

У період молодшого шкільного віку відбувається значне зростання пізнавального розвитку: спостерігається формування теоретичного мислення, внутрішнього плану дій. До кінця четвертого класу молодший школяр повинен вміти вчитися. У дитини повинна формуватися власна навчальна діяльність, у тому числі теоретичне, пізнавальне ставлення до дійсності, уміння формулювати пізнавальні завдання, тобто хоча б відрізнити відоме від невідомого, що вже є початком. відображення.

Багато вчених в історії психології досліджували питання пізнавального розвитку молодших школярів. Ось кілька відомих вчених, які зробили значний внесок у цю галузь:

Жан Піаже. Швейцарський психолог, який вивчав розвиток інтелекту та пізнавальних процесів у дітей. Його теорія когнітивного розвитку надала значний внесок у розумінні того, як діти сприймають та обробляють інформацію на різних етапах свого розвитку.

Девід Аусубель. Американський психолог, який розробив теорію "змістовного навчання", в якій він підкреслював важливість попередніх знань та досвіду у навчанні. Його роботи акцентували увагу на побудові нових знань на основі вже існуючого когнітивного фундаменту.

Ерік Еріксон. Німецько-американський психолог, відомий своєю теорією психосоціального розвитку, включаючи етапи розвитку особистості від

дитинства до дорослості. Він вивчав взаємодію між психічним і соціальним розвитком.

Ці вчені та інші дослідники зробили вагомий внесок у розуміння пізнавального розвитку молодших школярів і визначили ключові аспекти цього процесу.

В сім років дитина починає ставитися до себе узагальнено. Водночас особливість цього періоду полягає ще й у тому, що дитина живе у двох системах відносин, відповідно, у двох системах оцінювання, де критерії різні. У школі і вчитель, і однокласники оцінюють насамперед результати навчальної діяльності. Батьки все ще ставляться до нього як до своєї дитини, унікальної та неповторної, але також реагують на його успіхи чи невдачі в школі. Останні, у свою чергу, істотно впливають як на психічний, так і на особистісний розвиток. Причина в тому, що молодші школярі ще не вміють адекватно себе оцінювати. У зв'язку з цим оцінку вчителя вони сприймають як єдино вірну і переносять її зі школи на всі інші сфери життя. Крім того, так само ставляться до оцінки вчителя інші учні та їхні батьки. Згодом це позначається на ставленні оточуючих до дитини. Тому успішність у молодшому шкільному віці відіграє велику роль у розвитку нормальної самооцінки дитини.

До кінця четвертого класу діти з високою успішністю мають адекватну самооцінку, вони впевнені в собі та своїх силах, здатні долати труднощі та йти до поставленої мети. Якщо такі діти не сприймають конструктивної критики або надто легко досягають успіхів у навчанні, то дуже часто самооцінка стає завищеною, що викликає багато проблем як у цей, так і в наступні періоди життя. Багато проблем стикаються з невстигаючими дітьми молодшого шкільного віку. Більшість батьків безуспішно намагаються стимулювати дитину, створюючи зовнішню мотивацію або в чомусь обмежуючи дитину. Однак це безуспішно лише тому, що дитина ще не навчилася справлятися з труднощами. Все це призводить до появи заниженої або заниженої

самооцінки дітей. Слабшає мотивація до навчання та успіху, зникає інтерес до навчання та спілкування з однолітками. Діти часто замикаються в собі. Однак буває, що вони розкривають свій потенціал і в інших сферах.

На кінець початкової школи повинен завершитися перехід від наочно-образного мислення до словесно-логічного. Діти вже здатні самостійно робити найпростіші висновки. Вони тепер не так підвладні зоровому полю. Всі психічні процеси переходять під контроль самої дитини, інтелектуалізуються. Таким чином, пам'ять, увага і сприйняття стають довільними опосередкованими процесами. Діти вчаться систематично спостерігати за предметами і явищами, спочатку виконуючи вказівки вчителя, а потім лише дотримуючись поставленої мети. Виконуючи все більш складні навчальні завдання з поступовим ослабленням контролю з боку дорослих, дитина вчиться контролювати власні дії. Так утворюється увага.

Виконуючи окремі завдання з різних предметів, діти, як правило, знаходять оптимальні шляхи їх вирішення, обирають і порівнюють варіанти дій, планують їх порядок і засоби виконання. Чим більше «кроків» зможе розглянути дитина і чим ретельніше вона зможе порівняти різні варіанти, тим успішніше вона зможе контролювати фактичне вирішення проблеми. Потреба в моніторингу та самоконтролі під час навчальної діяльності, а також низка інших особливостей (наприклад, оцінювання) створюють сприятливе середовище для того, щоб діти молодшого шкільного віку розвивали власні навички планування та реалізації.

Одна з найважливіших вимог навчальної діяльності полягає в тому, щоб діти докладно пояснювали справедливість своїх висловлювань і дій. Необхідність розрізняти шаблони міркувань і спроби їх самостійного конструювання передбачає розвиток у молодших школярів здатності розглядати й оцінювати власні думки і дії так, ніби вони знаходяться поза класом. Це вміння є основою рефлексії як важливої якості, що дозволяє

розумно й об'єктивно аналізувати власні судження і вчинки з точки зору їх відповідності плану й умовам діяльності.

Здатність дитини аналізувати і диференціювати сприйняті предмети пов'язані з формуванням більш складного виду діяльності, ніж відчуття і розпізнавання тих чи інших безпосередніх властивостей речей. Цей вид діяльності, який називається спостереженням, особливо інтенсивний у процесі шкільного навчання. На уроці учень отримує, а потім формулює завдання на сприйняття певних прикладів і посібників. Таким чином сприйняття стає цілеспрямованим. Педагог систематично показує дітям прийоми огляду або прослуховування предметів і явищ (порядок виявлення їх властивостей, маршрути руху рук і очей тощо). Таке сприймання, синтезуючись з іншими видами пізнавальної діяльності (увагою, мисленням), набуває форми цілеспрямованого й довільного спостереження. При достатньо розвиненій спостережливості можна говорити про спостережливість дитини як особливу якість її особистості. В початковій школі можна значно розвинути цю важливу якість у всіх молодших школярів.

Пам'ять у період молодшого шкільного віку вирізняється яскравим пізнавальним характером. Дитина в цьому віці починає розуміти і виділяти мнемічне завдання. Відбувається процес формування способів і прийомів запам'ятовування. Цей вік характеризується низкою особливостей: діти легше запам'ятовують матеріал на основі наочності, ніж на основі пояснень; конкретні імена та назви зберігаються в пам'яті краще, ніж абстрактні; щоб інформація міцно закріпилася в пам'яті, навіть якщо це абстрактний матеріал, її необхідно пов'язувати з фактами. Пам'ять характеризується розвитком в довільному і осмисленому напрямках. На початкових етапах навчання дітям властива мимовільна пам'ять. Це пов'язано з тим, що вони ще не вміють свідомо аналізувати інформацію, яку отримують. Обидва види пам'яті в цьому віці сильно змінюються і поєднуються, з'являються абстрактні і узагальнені форми мислення.

Молодші школярі починають відчувати більш складні почуття, які виникають у результаті процесу соціалізації. У школі у дітей розвиваються такі високоморальні почуття, як любов до Батьківщини, дружба, співпереживання; інтелектуальні почуття: допитливість, почуття впевненості в правильності свого рішення, задоволення від розумової праці; естетичні почуття: любов до прекрасного, почуття прекрасного і потворного, почуття гармонії. Емоції молодшого школяра змінюються здебільшого через більш активне соціальне життя: змінюються стосунки з батьками та однолітками, активну роль відіграє вчитель. Для дитини стає важливим, щоб її поважали і в сім'ї, і в школі.

Вивчення питань складних почуттів у молодших школярів включає у себе роботу багатьох вчених у галузі психології та педагогіки. Ось кілька вчених, які досліджували це питання: Джон Баулбі, Джин Піджет, Деніел Гоулмен, Каролін Саффідж.

Оскільки молодший школяр вчиться контролювати і керувати своїми емоційними станами, вони поступово стають більш стійкими, більш стійкими. Діти вже формують міцнішу дружбу, ніж у дошкільному віці. У них різні, але досить довгострокові інтереси, підвищена тяга і любов до знань. У цей час відбувається активний розвиток як інтелектуальної сфери, так і емоційного інтелекту. За визначенням К.С. Кузнецова під поняттям емоційний інтелект розуміється взаємопов'язана сукупність когнітивних, рефлексивних, поведінкових і комунікативних здібностей, які мають внутрішньоособистісну та міжособистісну спрямованість. Вона виражається у внутрішньому позитивному ставленні, емпатійному ставленні до інших, виявленні, контролі та рефлексії емоційних станів і дій, використанні емоційної інформації в спілкуванні з іншими, виборі шляхів досягнення мети і оцінюється когнітивними, рефлексивними, поведінковими, комунікативними критеріями відповідно до елементарного, достатнього, оптимального рівнів його сформованості. [29]

Вчені, які зробили вагомий внесок у вивченні емоційної сфери молодших школярів: Каролін Робертс, Марк Грінберг, Гаррі Гарднер, Майкл Потегейт.

У період молодшого шкільного віку відбуваються складні зміни, які сильно впливають на розвиток особистості дитини. Передбачається, що до кінця цього періоду дитина навчиться диференціювати свої та чужі емоції, стабільно і збалансовано виявляти їх як невербально, так і вербально, адекватно інтерпретувати їх, а також навчиться здатні до емпатії.

Для підтримки адекватного розвитку молодших школярів, підтримки нормального для свого віку емоційного стану, тобто радісного і позитивного, важливо вивчити шляхи корекції емоційної сфери дітей молодшого шкільного віку, які страждають різними соматичними захворюваннями, одним з яких є релаксаційний тренінг.

Цей період у розвитку дитини дуже важливий, так як змінюється соціальна ситуація, вони набувають нову соціальну роль. Дитина опановує свої нові можливості і права, засвоює соціальні правила. Сім'я в цьому віці залишається для малюка основним соціальним інститутом. Він ідентифікується зі значущими дорослими (батьками) і отримує новий соціальний досвід у спілкуванні з однолітками.

До психічних новоутворень в цей період розвитку дитини відносяться: довільність, рефлексія і внутрішній план дій. Суттєвим є ще одне новоутворення – вміння керувати собою, оскільки дитина вступила до школи, їй не доводилося долати власні бажання (бігати, стрибати, говорити тощо). Опинившись у новій для себе ситуації, вона змушена підкорятися встановленим правилам: не бігати по школі, не розмовляти під час уроку, не вставати і не робити сторонніх справ під час уроку. З іншого боку, він повинен виконувати складні рухові дії: писати, малювати. Усе це вимагає від дитини значної саморегуляції та самоконтролю, у формуванні яких їй має допомогти дорослий. Поява нових якостей психіки, відсутніх у дошкільників, зумовлена виконанням вимог до навчальної діяльності учня.

Таким чином, молодший шкільний вік є найважливішим етапом навчання дитинства. Основні досягнення цієї вікової групи обумовлені провідним характером навчальної діяльності і багато в чому є визначальними для наступних років навчання, до кінця молодшого шкільного віку дитина повинна хотіти вчитися, вміти вчитися і вірити в себе.

Повноцінна адаптація цього віку, його позитивні надбання є необхідною основою, на якій будується подальший розвиток дитини як активного суб'єкта пізнання і діяльності. Головне завдання дорослих у роботі з дітьми молодшого шкільного віку - створити оптимальні умови для розкриття та реалізації дитячих можливостей з урахуванням індивідуальності кожної дитини.

1.2. Теоретичний огляд специфіки вираження та особливостей прояву психоемоційної сфери молодших школярів.

У молодшому шкільному віці значну роль у розвитку емоційної сфери дітей. Збільшується кількість предметів, які викликають ще ширший спектр емоцій. На емоційну сферу молодшого школяра великий вплив роблять результати навчальної діяльності, а також ставлення оточуючих. Незважаючи на яскраво виражені емоційні реакції дітей цього віку, з часом вони вчаться показувати лише те, що хочуть або повинні показати. Таким чином, вони мають здатність керувати своїми емоціями, тобто вдосконалюють навички емоційної саморегуляції. [28]

У період молодшого шкільного віку діти не завжди розуміють, яку емоцію відчують вони самі чи інші; їм все ще важко відрізнити певні емоції. Зазвичай їм набагато легше переживати і виражати свої емоційні стани в уже пережитих або подібних обставинах, але вони все ще відчують труднощі в описі свого емоційного досвіду. Оскільки в дошкільному віці діти сприймають тільки позитивні емоції, їм ще набагато легше визначити емоції радості навіть у молодшому шкільному віці, тоді як багато інших емоцій, наприклад, подив, неприязнь або провину, їм виявити складно. Однак тепер

вони стають більш сприйнятливими до гнітючих обставин і можуть співчувати іншим. Оскільки молодші школярі ще не до кінця оволоділи всім спектром емоцій і почуттів, а також їх проявів, то нерідко у своїй поведінці вони дуже схожі на своїх рідних чи вчителів.

Емоційними стимулами можуть бути:

сенсорна інформація (гаряче, голод, холодніше)

когнітивна інформація (оцінні судження, пам'ять (що вже сталося)

нервово-м'язові подразники (кров, температура, вироблення гормонів, ліки).

Розумова діяльність, судження і висловлювання молодших школярів дуже часто забарвлені яскравими емоційними переживаннями. Багато хто стверджує, що навчання в школі допомагає змінити емоційну сферу дитини.

За словами Г. С. Абрамової, до середини дитинства дитина пов'язана дуже тісними емоційними зв'язками з батьками, вона занурена в ці почуття і ще не вміє їх аналізувати. Проте для молодших школярів характерна невелика «заразливість», тобто вони «заражені» емоційними переживаннями інших людей. Вчителям добре відомі такі факти, коли, наприклад: сміх деяких учнів викликає сміх у класу, або дівчата починають плакати, дивлячись на заплакану подругу.

Емоційна сфера є важливою у розвитку молодшого школяра, оскільки жодна взаємодія не буде ефективною, якщо її учасники не зможуть, по-перше, «прочитати» емоційний стан іншого, по-друге, контролювати свої емоції. Розуміння своїх емоцій і почуттів - найважливіший момент у формуванні особистості дорослої людини.

Емоційна сфера у дітей здатна суттєво ускладнюватися та диференціюватися – з'являються більш складні вищі почуття, джерелом яких є задоволення складних соціальних потреб, що виникають у процесі формування особистості.

Дослідження, проведені А.Г.Закаблуком, дають змогу стверджувати, що емоційна сфера молодших школярів характеризується:

легка реакція на події, що відбуваються навколо, забарвленість сприйняття, уяви, розумової та фізичної діяльності емоціями;

безпосередність і відвертість у вираженні своїх переживань - радості, смутку, страху;

готовність до афекту страху;

велика емоційна нестійкість, часта зміна настрою, схильність до тривалих і короткочасних афектів;

учні погано усвідомлюють і розуміють свої та чужі емоції та почуття.

Особливостями емоційної сфери є:

- Першою особливістю емоційної сфери молодшого школяра є бурхливе реагування на окремі і зворушливі елементи. Це може проявлятися, наприклад, у перегляді мультфільму на класній годині, коли у дітей симпатія до героя перетворюється на обурення від його дій або вчинків.

- Другою особливістю емоційної сфери є велика стриманість у прояві своїх емоцій. Уміння дітей контролювати свої емоції з кожним роком вдосконалюється.

- Третя особливість - розвиток виразності емоцій молодшого школяра.

- Четверта особливість проявляється в розумінні молодшими школярами почуттів оточуючих людей і здатності співпереживати емоційним станам однолітків і дорослих.

- П'ятою особливістю емоційної сфери молодших школярів є їх вразливість, емоційна сприйнятливність до всього яскравого, великого, барвистого.

- Шоста риса пов'язана з формування моральними почуттями дитини: почуття товарищескості, відповідальності за клас, співчуття до чужого горя, обурення несправедливістю та ін [7]

В цілому загальний настрій молодшого школяра бадьорий. Це вікова норма емоційного життя. Але у дітей досить часто виникає негативний досвід, а також дитина може відчувати емоційний голод - потребу в позитивних емоціях значущого дорослого, що багато в чому визначає поведінку дитини. Тобто дитина перебуває у великій емоційній залежності від учителя та батьків.

Емоційний розвиток дитини відбувається поступово в спілкуванні з оточуючими людьми і в процесі різних видів діяльності гри, навчання, праці. Постійне розширення емоційного досвіду дитини, глибина і модальність переживань значною мірою визначають спрямованість особистості, що формується.

Так, для емоційної сфери молодших школярів характерні: легка реакція на події, швидка реакція на них і забарвлення сприйняття, уява, розумова і фізична активність емоціями. У процесі навчальної діяльності дитина здатна переживати страх як передчуття біди, невдачі, невпевненості в собі і собі, а також нездатність впоратися з поставленим перед нею завданням. За певних обставин учень відчуває загрозу своєму статусу в класі, родині, у суспільстві. Емоційне життя молодшого школяра формують стосунки з учителем, навчальний процес, стосунки в сім'ї з батьками, з класним колективом - стосунки з однокласниками і становище в колективі. [6]

Емоційне життя молодшого школяра формують стосунки з учителем, навчальний процес, стосунки в сім'ї з батьками, з класним колективом - стосунки з однокласниками і становище в колективі. [21]

Дж.Ньюмарк у своїй «Концепції п'яти основних потреб дітей» стверджує, що емоційне благополуччя дитини повною мірою залежить від уявлення батьків про задоволення її п'яти основних потреб: потреби в повазі, потреби відчувати власну значущість, потреби в прийнятті, потреби відчувати зв'язок з іншими людьми і потреби в безпеці. Сучасні батьки, задовольняючи потреби своїх дітей, беруть ініціативу у власні руки і

займають авторитарну позицію «над дитиною». Вони чітко знають, що саме хоче і потребує їх дитина, у їх взаємодії з дітьми спостерігаються тенденції до обмеження дитячої самостійності, прагнення оберегати дитину від шкідливих дій оточення. Діти ж постійно переживають тривожність, викликану стресовими ситуаціями (укладання спати, точне виконання вимог, покарання тощо). Все це порушує особистісний розвиток дитини, сприяє появі небажаних рис поведінки, невпевненості в собі, зниженню активності і ініціативності, появі образливості і грубості. І як наслідок – емоційне відчуження дітей і батьків. Однак саме емоційна близькість з батьками важлива для усвідомлення дитиною того, «якою Я є» (бажана, любима, потрібна тощо), і для подальшого формування на цій основі ставлення до світу, до інших людей, до самого себе – позитивного або, навпаки, агресивного і ворожого. Якщо дитина постійно перебуває в середовищі, яке її оцінює як невмілу, нерозумну, непривабливу, бездарну, заздрісну, неслухняну, агресивну, плаксу тощо, то саме такою дитина і виростає. [3]

Молодші школярі є досить сприйнятливими до навколишнього світу. Вони легко піддаються впливу зовнішніх факторів, таких як стрес, негативні емоції.

Теперішні події мають значний вплив на психоемоційний стан молодших школярів. Ці діти є особливо чутливими до стресу, тому це може викликати у них ряд негативних емоцій, таких як страх, тривога, занепокоєння, депресія.

- Тривога за безпеку себе та близьких

Тривога - це нормальна людська емоція, яка виникає у відповідь на загрозу. Однак в умовах війни тривога може бути особливо сильною та тривалою. Молодші школярі можуть відчувати страх перед бомбардуваннями, обстрілами, іншими військовими діями. Вони можуть переживати за свою безпеку, за безпеку своїх близьких.[2]

Цей страх буде особливо сильним у дітей, які живуть у зоні бойових дій або були свідками насильства. Діти можуть боятися залишатися самі, боятися

темряви, шумів. Вони також мають проблеми зі сном, втрачати апетит, бути надмірно активними або, навпаки, млявими та апатичними. [8]

- Нестабільність життя

Війна вносить значні зміни в життя людей. Молодші школярі можуть бути змушені змінити місце проживання, школу, друзів. Це також викликає у них тривогу та занепокоєння.

Діти відчують себе втраченими та дезорієнтованими. Вони в деяких випадках не розуміють, чому змінилися їхні життя, і можуть боятися того, що буде далі. А також відчувати себе самотніми та відокремленими від інших дітей.

- Відсутність звичного режиму дня

Через сьогоденні умови порушується звичний режим дня дітей. Вони можуть бути змушені вставати рано, лягати пізно, часто прокидатися від звуків сирен, вибухів.

- Діти відчують себе втомленими та перевантаженими.

Вони зачасту мають проблеми з концентрацією уваги, запам'ятовуванням інформації, більш дратівливі та агресивні. [9]

Додаткові фактори, які можуть призвести до психоемоційних порушень у молодших школярів в умовах сьогодення:

- Втрата близьких

Втрата близьких людей у результаті війни є одним із найважчих переживань, які може зазнати дитина. Це може призвести до глибокого горя, депресії, а також до проблем із поведінкою.

Діти переживають втрату близьких людей по-різному. Деякі повністю заперечують втрату, інші відчують сильний гнів або агресію. Відчувати себе винними або боятися, що вони теж можуть померти.

Ось деякі ознаки того, що дитина може переживати втрату близьких:

- Стан постійного горя і смутку
- Втрата інтересу до улюблених занять

- Зміни в поведінці, наприклад, підвищена агресія або замкнутість
- Проблеми зі сном, харчуванням або концентрацією уваги

- Насильство

Діти, які стали свідками насильства, можуть мати посттравматичний стресовий розлад (ПТСР). Цей розлад проявляється у вигляді кошмарів, галюцинацій, раптових спалахів агресії, а також у вигляді проблем із пам'яттю та концентрацією уваги. ПТСР важкий розлад, який негативно впливає на життя дитини.

- Соціальна ізоляція

Діти, які були змушені залишити свої домівки та переїхати в інші міста або країни, відчують себе самотніми та відокремленими від своїх друзів та сім'ї. Це призводить до тривоги, депресії та проблем із поведінкою.

Ось деякі ознаки того, що дитина відчуває соціальну ізоляцію:

- Постійне почуття самотності та відокремленості
- Втрата інтересу до улюблених занять
- Зміни в поведінці, наприклад, підвищена агресія або замкнутість
- Проблеми зі сном, харчуванням або концентрацією уваги [25]

Важливо пам'ятати, що кожна дитина по-різному переживає війну. Деякі діти можуть бути більш стійкими, ніж інші. Найкращий спосіб допомогти дитині - це бути поруч з нею і слухати її. Дайте їй зрозуміти, що ви її любите і ви її підтримуєте. [12]

Висновки до розділу 1

Формування молодшого школяра — це період інтенсивного розвитку, який включає не лише академічний, але і соціальний, емоційний та фізичний аспекти.

Соціальна ситуація молодшого шкільного віку свідчить про наступне:

- Навчальна діяльність стає провідною.

- Завершується перехід від наочно-образного мислення до словесно-логічного.

- Яскраво проглядається соціальний зміст навчання (ставлення молодших школярів до оцінок).

- Домінуючою стає мотивація досягнення.
- Референтна група змінюється.
- Є зміни в порядку денному.
- Зміцнюється нова внутрішня позиція.
- Змінюється система взаємин дитини з іншими людьми.

Цей період є критичним для подальшого розвитку дитини. Важливо створити сприятливе середовище, щоб дитина могла розвивати свої навички та розкривати свій потенціал у всіх сферах.

Молодший шкільний вік є найбільш сприятливим для розвитку емоційної сфери учнів, виховання емоційного інтелекту, оскільки відрізняється значною сенситивністю і гнучкістю психічних процесів, глибоким інтересом до внутрішнього світу. Діти цього віку ще недостатньо усвідомлюють власні переживання та причини їх виникнення, власні емоційні реакції (гнів, страх, образи). У молодших школярів відбувається процес формування довільності, внутрішнього плану дій, розвивається здатність до рефлексії, що дозволяє учням набути вмінь аналізу поведінки власної та інших людей, здатність до регуляції власним емоційним станом та поведінкою.

Емоційна сфера молодших школярів характеризується:

- легкою чуйністю на події, що відбуваються і окрашенністю сприйняття, уяви, розумової і фізичної діяльності емоціями;
- щирістю і відвертістю вираження своїх переживань – радості, смутку, страху, задоволення або незадоволення;
- готовністю до страху; в процесі навчальної діяльності дитина переживає страх як передчуття неприємностей, невдач, невпевненості у своїх

силах, неможливість впоратися із завданням; школяр відчуває загрозу своєму статусу в класі, сім'ї;

- великій емоційній нестійкості, частій зміні настроїв (на загальному тлі життєрадісності, бадьорості, веселості, безтурботності), схильністю до короткочасним і бурхливим афектів;

- емоціогенними факторами для молодших школярів є не тільки ігри і спілкування з однолітками, але і успіхи в навчанні та оцінка цих успіхів учителем і однокласниками;

- свої та чужі емоції і почуття слабо усвідомлюються і розуміються. [50]

Основним джерелом емоцій молодших школярів є навчальна та ігрова діяльність (успіхи, невдачі в навчанні, взаємини в колективі, читання літератури, перегляд телепередач, фільмів, участь в іграх). Емоційну сферу молодших школярів складають нові переживання: здивування, сумніви, радощі пізнання, які у свою чергу, є базою розвитку допитливості та формування пізнавальних інтересів.

РОЗДІЛ 2

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЕМОЦІЙНОГО СТАНУ В УМОВАХ СЬОГОДЕННЯ

2.1. Організація дослідження: характеристика вибірки та методів дослідження.

З метою визначення особливостей психоемоційного стану молодшого школяра, на базі Чернівецького ліцею №10 Чернівецької міської ради було проведено дослідження у якому взяли участь 40 учнів молодших класів.

Відповідно до завдань дослідження було підібрано такі методики:

- Проективна методика «Продовж казку» (Л. Дюсс)
- Психологічний тест (Люшера)
- Проективна методика «Неіснуюча тварина» (М. Друкаревич)
- Графічний тест «Дерево» К.Коха.

Охарактеризуємо кожну із методик детальніше.

1. Проективна методика «Продовж казку» (Л. Дюсс) [15, с. 151-156]

Казки доктора Луїзи Дюсс – це дуже цікавий досвід для будь-якого практикуючого психолога та діагноста, який використовує проективні тести для дітей при дослідженні їх особистості.

Цей тест був розроблений дитячим психологом доктором Луїзою Дюсс. Його можна використовувати в роботі з дітьми навіть наймолодшого віку, які виражають свої почуття дуже простою мовою.

Правила проведення проективної методики: Психолог розповідає дитині казки, в яких є персонаж, з яким дитина може себе ідентифікувати. Кожна казка закінчується запитанням, адресованим дитині. Цей тест не дуже складний, оскільки всі діти люблять слухати казки.

Здійснюючи таку діагностику, важливо врахувати той факт, що діти схильні щиро висловлювати свої почуття, навіть негативні (до прикладу, агресію), коли слухають, переказують або вигадують історії та казки. Але

тільки якщо це відбувається у не нав'язливій формі та психолог чи особа, яка здійснює діагностику, не тисне на учасника дослідження. Якщо дитина постійно виявляє небажання слухати історії, які містять елементи, що викликають страх і тривогу, на це варто звернути увагу, адже уникнення складних життєвих ситуацій завжди є ознакою невпевненості та тривожності.

На підставі здійсненого аналізу можливих казок до методики, мною було обрано казку-тест «Страшний сон».

«Якось одна дівчинка раптово прокинулася і сказала: «Мені приснився дуже поганий сон».

- Що побачила в сні дівчинка?

Таблиця 2.1

Можливі варіанти відповідей молодших школярів на питання до казки-тесту «Страшний сон»

Типові нормальні відповіді	Відповіді, на які слід звернути увагу
Не знаю, що їй приснилося	Приснилося, що мама (будь-який інший член сім'ї) померла
Спочатку пам'ятав (ла), а потім забув (ла), що снилося	Що вона померла
Один страшний фільм жахів	Її забрали незнайомі люди
Їй приснився страшний звір	Приснилося, що її залишили одну в лісі
Приснилося, як вона падає з високої гори	Хтось хоче її покарати

Казку було обрано із врахуванням того факту, що вона дає повну свободу самовираження, що має підштовхнути молодшого школяра до вирішення важливого і актуального питання. Ступінь цієї актуальності буде виражатися в тому, чи зачіпалася ця тема в попередніх відповідях дитини. Зв'язавши

попередні відповіді з реакцією дитини на цю історію, можна отримати більш об'єктивну картину дитячих проблем, переживань тощо. Для цього можна спробувати не обмежуватися однією відповіддю на певну історію, а отримати кілька варіацій за допомогою додаткових запитань [19].

Що стосується проєктивної методик «Продовж казку» та аналізу отриманих від учасників дослідження відповідей, слід мати на увазі, що страшні сні сняться всім дітям. Аналізуючи відповіді основну увагу слід звернути на повторювані мотиви.

2. Психологічний тест (Люшера).

Колірний тест Люшера допомагає визначити психофізіологічний стан людини, рівень стресостійкості, рівень активності та наявність або відсутність комунікативних навичок. Цей тест не є діагностичним, тобто не може бути використаний для виявлення проблеми або психопатології, він лише розкриває закономірності особистості [24].

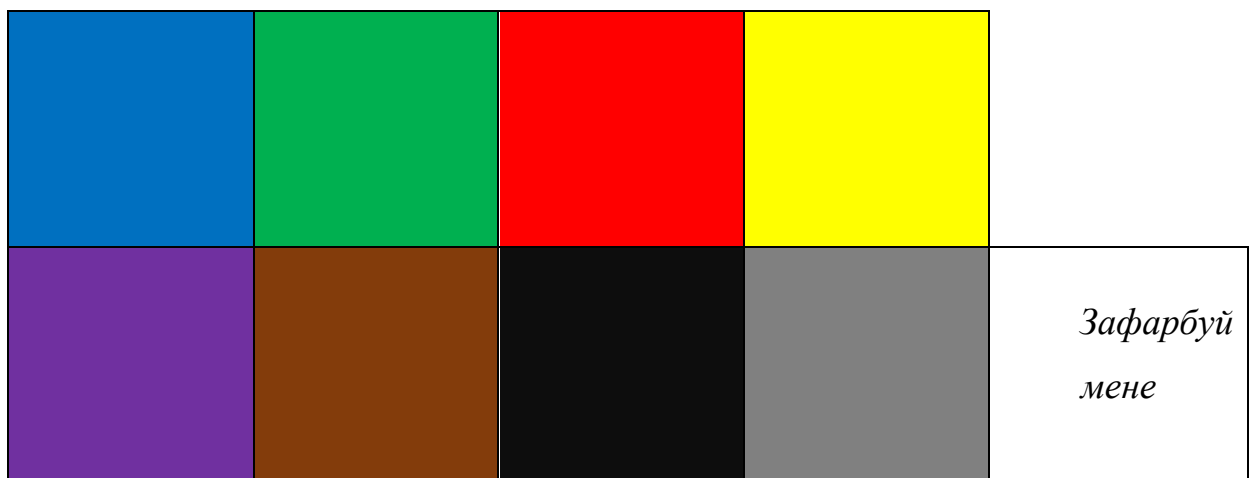

Рис. 2.1. Шкала кольорів до психологічного тесту (Люшера)

На малюнку зображено 8 квадратів різних кольорів. Учень обирає один із них. Важливо, щоб він не керувався нічим, окрім підсвідомості. Це не обов'язково має бути улюблений колір або колір одягу, якому дитина надає перевагу. Необхідно розслабитись, подивитись на малюнок і вибрати квадрат, колір якого подобається в даний момент. Після цього необхідно розфарбувати порожній квадратик у вибраний колір.

Опишемо значення кожного із кольорів, що входять до складу шкали кольорів психодіагностичного тесту (табл. 2.2).

Таблиця 2.2

Інтерпретація значень кожного із кольорів, що входять до складу шкали кольорів психодіагностичного тесту

Назва кольору	Інтерпретація
Чорний	Дитині знайоме почуття самотності. Вона намагається не показувати своїх слабкостей, хоча потай мріє про когось, хто піклується про неї.
Сірий	Свідчить про вдумливість особи та дії за принципом «сім разів відміряй – один раз відріж». Такі діти намагаються не виділятися з натовпу, але мають багатий внутрішній світ. Вони щирі, м'які, сором'язливі. Це робить їх дуже тривожними і іноді змушує сумніватися в собі.
Червоний	Рішуча, емоційна натура. Така дитина схильна до бурхливих спалахів емоцій. Вона може випадково зробити комусь боляче, не знаючи про це і не думаючи про наслідки.
Коричневий	Практична людина, яка не витає в хмарах. Для неї важливі факти і докази, а не ідеї та мрії. У цьому їй велика перевага – вона живе «сьогоденням». Недолік – їй важко піднятися вище, зробити щось велике або повірити в щось неймовірне.
Жовтий	Позитивні, відкриті, комунікабельні. Оптимізм – це їхнє все. Діти, які обрали цей колір, знають, як догодити іншим, і з ними легко спілкуватися. У них багато хобі, тому що їм все цікаво.

Синій	Транслює спокій. Для таких дітей важливий психологічний комфорт як в атмосфері, так і в спілкуванні з людьми. Вони впевнені в собі, талановиті і прагнуть до гармонії. Дуже глибокі натури, мрійники, романтики.
Зелений	У них є все, щоб бути успішними – життєлюбність, цілеспрямованість, потенціал. Вони люблять життя і все, що їх оточує. Але є недолік – вони схильні до критики – якщо вони не відчують підтримки, то втрачають впевненість у собі.
Фіолетовий	Допитлива, захоплена натура, яка схильна містифікувати навколишній світ. Фіолетовий колір поєднує в собі протилежності, як і людина. Людина багатьох настроїв – бувають різкі переходи від активності до повної байдужості, від однієї крайності до іншої, але в душі вона прагне до гармонії. Цей колір часто обирають творчі особистості.

Джерело: складено автором на основі джерела [37]

3. Проективна методика «Неіснуюча тварина» (М. Друкаревич) [32, с. 145].

Проективна методика «Неіснуюча тварина» передбачає створення малюнка із зображеною вигаданою, неіснуючою твариною, яку учасникам дослідження пропонується намалювати та підписати, давши їй ім'я.

Для того, щоб зафіксувати стан психіки, використовується дослідження моторики (особливо моторики домінуючої правої руки, яка малює, що

фіксується у вигляді графічного сліду руху, малюнка). Кожна ідея, яка виникає в психіці, кожна тенденція, пов'язана з цією ідеєю, закінчується рухом.

У малюнку аркуш паперу є моделлю простору і фіксує не тільки стан м'язів, а й ставлення до простору, тобто тенденцію, яка виникає. Простір, у свою чергу, пов'язаний з емоційним забарвленням переживання і часовим проміжком: теперішнє, минуле, майбутнє. Він також пов'язаний з діяльнісним або ідеальним планом психіки. Простір позаду і зліва від суб'єкта асоціюється з минулим і бездіяльністю. Права сторона, простір спереду і зверху асоціюються з майбутнім періодом і активністю. На сторінці ліва сторона і низ асоціюються з негативними і депресивними почуттями, з невпевненістю і пасивністю. Права сторона (що відповідає домінуючій правій руці) асоціюється з позитивно забарвленими емоціями, енергією, активністю та конкретними діями [40, с. 158-160].

Аналіз малюнків здійснюється на підставі оцінки психологом отриманих малюнків та інтерпретації до методики. У загальному контексті аналізу малюнків неіснуючих тварин, відзначається, що тварини поділяються на загрозливих, боязких і нейтральних. Тварина є уособленням людини, виявляє її ставлення до себе, уявлення про своє становище у світі, про свою значущість чи незначущість, тобто тварина репрезентує намальовану людину, залежно від того, на кого вона схожа (на лева, бегемота, птаха, равлика, мурашу, білого собаку, кролика, комаху, слона тощо).

Подібність намальованої тварини до людини, починаючи з пози тварини на двох ногах замість чотирьох і закінчуючи «перевдяганням» тварини в людський одяг (штани, спідниці, сукні), включаючи подібність морди до обличчя, ніг і лап до рук, свідчить про емоційну незрілість, «дитячість» в характері і поведінці відповідно до ступеня «олюднення» тварини.

Механізм відображення тварин дітьми нагадує алегоричне значення тварин та їхніх персонажів у казках і притчах. Ступінь агресивності зрозуміла

за кількістю та типом (гострі чи тупі) кутів на малюнку. Особливо важливими є прямі знаряддя агресії – кігті, зуби, дзьоби. Якщо загальний контур малюнка близький до кола (особливо якщо він нічим не заповнений), це символізує прагнення до усамітнення, скритності, внутрішньої закритості, небажання відкриватися іншим або небажання досліджувати. Такі малюнки зазвичай дають мало даних для аналізу. Якщо на малюнку зображені механічні частини (броньовані ланцюги, пропелер, електрична лампа замість ока, вусики), вбудовані в тіло тварини, це може свідчити про наявність у людини (дитини) шизоїдного радикала (більш точну інформацію про цю рису можна отримати, дослідивши стреси характеру за допомогою відповідних методик) [35].

Творчі здібності проявляються за кількістю елементів, що поєднуються в характері: банальність і відсутність творчості проявляються у варіантах, коли зображується існуюча істота (людина, кінь, собака, риба), до якої додається певна деталь іншої істоти (кішка з крилами, риба з пір'ям, собака з плавниками). При зображенні фігури, яка складається з багатьох елементів різних істот, переважає творчість.

Назва може бути комбінацією осмислених елементів («літаючий кролик», «бегемот», «мухоїд» тощо). Інша можливість – утворення слова за допомогою книжкового, наукового, іноді латинського суфікса чи закінчення («раколетій» тощо). Перше вказує на раціональність, певну орієнтацію та пристосованість; друге є демонстративним і має на меті, перш за все, показати розум, ерудицію та знання. Зустрічаються імена, що складаються з набору літер без жодного значення («лалі», «льошана» тощо), що вказують на легковажне ставлення до оточуючих, ігнорування сигналів небезпеки, наявність критеріїв у навколишньому світі як основи для мислення, переважання естетичних елементів в емоційному мисленні над раціональними думками [33].

Існують також іронічні та жартівливі назви («базарна баба», «мільна бульбашка» тощо), які відповідають іронічному та поблажливому ставленню

до оточуючих. Інфантильність і дитячість проявляються в іменах з повторюваними елементами («тру-тру», «лу-лу», «кус-кус» тощо). Схильність до фантазування зазвичай виражають довгі зтягнуті імена («аберрозіноциклерон», «гулобарниклета-мещинія» тощо) [33].

4. Графічний тест «Дерево» К.Коха [40, с. 158-160]

Графічний тест «Дерево» К.Коха містить ґрунтовний психологічний аналіз, заснований на порівнянні та поєднанні особливостей малюнка. Слід зазначити, що Кох інтерпретував отримані результати з точки зору психоаналізу. Велике значення надавалося символізації особливостей зображення дерева.

Проективний тест «Дерево» є однією з найбільш графічних проективних методик. Вона надає досліджуваному необмежені можливості самопрезентації та забезпечує повну реалізацію механізмів проекції. Завдання зазвичай сприймається досліджуваним як процедура дослідження уяви. Це робить дію механізмів психологічного захисту значно м'якшою. Згідно з інструкцією до тесту, потрібно було по черзі зобразити «Лише одне дерево», «Щасливе дерево», «Сумне дерево», «Перелякане дерево», «Мертве дерево». Вже тоді були помічені деякі характерні риси цього типу малюнка: «сумне» дерево зазвичай малювали найменшим, «мертве» – у горизонтальному положенні, а «щасливе» – найбільшим, з кроною, що тягнеться догори.

На думку дослідників, перший малюнок («тільки одне дерево») найяскравіше показує особистісні риси людини, хоча індивідуальні відмінності можна легко простежити на всіх малюнках.

Інтерпретація малюнка дерева є своєрідним, застиглим жестом, що відображає не тільки характерний стан моторики, який значною мірою залежить від віку художника (натиск, штрихування тощо), але й емоційні реакції людини, яка малює «перелякане», «щасливе» або «мертве» дерево [40].

2.2. Аналіз та інтерпретація результатів дослідження психоемоційного стану молодших школярів

Протягом декількох місяців у Чернівецькому ліцеї № 10 проводились дослідження описані вище із учнями 2 класу.

Здійснено інтерпретацію результатів дослідження щодо виявлення психоемоційного стану особистості молодших школярів.

Відповідно до психологічного тесту Люшера, у якому взяли участь 40 учні, дітям було запропоновано переглянути шкалу кольорів до психологічного тесту та обрати один із кольорів який їм найбільше сподобався на момент проведення дослідження, зафарбувавши порожній квадратик на бланку обраним кольором (Додаток А). Результати вибору учнів 2 класу відображаємо на рис. 2.2.

Як бачимо із наведеного розподілу результатів дослідження за психологічним тестом (Люшера) за кількістю виборів серед учасників дослідження найбільшою часткою характеризується жовтий 20% (8 осіб) та фіолетовий 20% (8 осіб) кольори. Червоному кольору надали перевагу 15% (6 осіб), тоді як синій та зелений обрали по 12,5% (по 5 особи) учнів 2 класу. Найбільш привабливими у момент діагностики для 7,5% учасників дослідження (по 3 особи) стали чорний та сірий кольори відповідно. Коричневий колір обрали два учасники – 5 % від загального числа діагностованих за цією методикою молодших школярів.

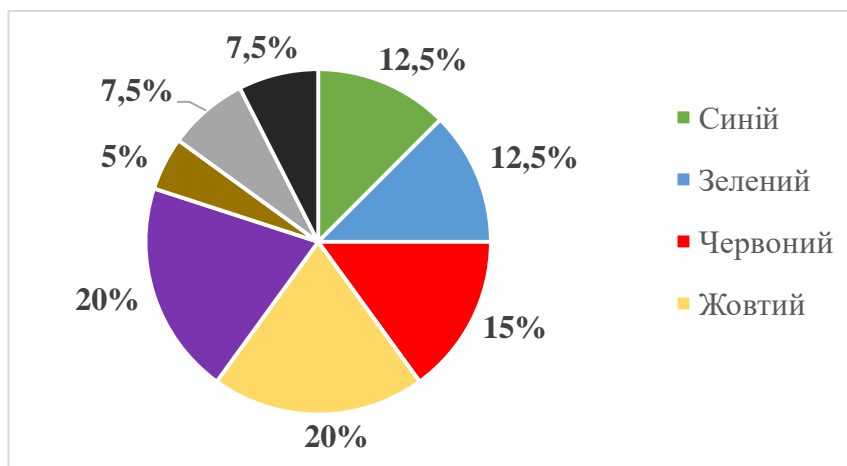

Рис. 2.2. Відсотковий розподіл кількості учасників за частотою вибору ними кольору за психологічним тестом (Люшера)

Проаналізуємо представлені на рис. 2.2 колірні вибори дітей молодшого шкільного віку, виходячи із інтерпретації значень кожного із кольорів, що входять до складу шкали кольорів психодіагностичного тесту.

Аналіз особистості за цими кольорами дозволяє встановити наступне:

1. Дітям, які обрали синій колір, можуть бути характерні такі риси як чесність, справедливість, незворушність, доброта і сумлінність, оскільки сам колір за інтерпретацією Люшера символізує спокій, стан спокою, потребу у відпочинку, емоційну стабільність і задоволеність, душевну прихильність, гармонію. Вибираючи синій колір, дитина може підкреслювати свій намір діяти спокійно, без зайвої напруги у якійсь конкретній ситуації або характеризуватись виваженістю у стилі спілкуванні, під час уроків, виконання завдань, тощо. Також, діти які обрали цей колір можуть демонструвати потребу в задоволенні, спокої, стійкої позитивної прихильності.

2. Для дітей, які обрали зелений колір, можуть бути характерні самостійність, незворушність, черствість. Такі характеристики обґрунтовані на підставі символізму зеленого кольору за тестом Люшера, згідно з чим вказується, що зелений колір символізує вольове зусилля, напругу і наполегливість, високий рівень домагань і самовпевненість, прагнення до самовираження, успіху і влади, діловитість, наполегливість і завзятість у досягненні цілей, упертість, енергійний захист своїх позицій. Діти які обрали цей колір можуть демонструвати потребу у самоствердженні.

3. Учасники, які обрали червоний колір, здатні демонструвати чуйність, рішучість, енергійність, напруженість, дружелюбність, впевненість, товарицькість, драгівливість, привабливість, діяльність. Таким дітям притаманною є стратегія досягнення конкретно поставленої мети. Дітям, які обрали цей колір може бути властива потреба активно діяти і досягати успіху.

4. Жовтий колір, який символізує активність, прагнення до спілкування і сприйнятливості до всього нового, оптимізм, радість і веселість, розслабленість і розкутість, оригінальність і прагнення до розширення своїх можливостей став переважним вибором для найбільшої кількості дітей (як і фіолетовий). Про дітей, які обрали цей колір можна сказати, що їм притаманні такі особистісні характеристики, як балакучість, природність, відкритість, товариськість, енергійність. У таких дітей може бути яскраво виражена потреба в перспективі, надіях на краще, мріях.

5. Символічне значення фіолетового кольору, який обрала найбільша кількість учасників (поряд із жовтим) пояснюється вразливістю, емоційною виразністю, чутливістю, інтуїтивним розумінням, зачарованістю і мрійливістю, захопленням і фантазією, а, відтак, діти які захоплюються цим кольором можуть бути наділені рисами, які включають: несправедливість, нещирість, егоїстичність, самотійність.

6. Коричневий колір, уособлюючи комфорт тілесних відчуттів, прагнення до затишку і спокою, фізичну легкість і сенсорну задоволеність, у дітей може віддзеркалюватись у таких особистісних характеристиках, як поступливість, залежність, спокій, сумлінність і розслабленість.

7. Обраний дітьми чорний колір може символізувати заперечення, закінчення чого-небудь і відмову, зречення і неприйняття, протест проти чого – або кого-небудь. У граничній формі символізувати небуття. Особистісні характеристики дітей, які надли перевагу вибору чорному кольору можуть бути зосереджені навколо: непривабливості, мовчазності і замкнутості, упертості, егоїстичності, незалежності, ворожості.

8. Сірий колір, який був обраний дітьми символізує нейтральність і «безбарвність», неучасть, соціальну відгородженість, свободу від зобов'язань, невірноваженість, млявість і розслабленість, невпевненість, несамотійність і пасивність, які можуть проявлятися у особистісних характеристиках учасників дослідження.

Отже, на підставі здійсненого за психологічним тестом (Люшера) дослідження можемо сказати наступне: найбільша кількість виборів 8 та 8 зафіксована за учнями, які вподобали жовтий та фіолетовий кольори. Дітям, які обрали жовтий колір, притаманні такі риси характеру, як балакучість, природність, відкритість, комунікабельність та енергійність. У таких дітей яскраво виражена потреба в перспективі, надії на краще та мріях. Діти ж, яким подобається фіолетовий колір, можуть мати такі характеристики: несправедливість, нещирість, егоїзм, незалежність.

Окрім психологічного тесту (Люшера) із дітьми було проведено діагностику особистості за графічним тестом «Дерево» К.Коха. У дослідженні взяли участь 40 дітей, які зобразили свої «просто», «щасливе», «сумне», «перелякане», «мертве» дерева.

Здійснимо психоаналітичну інтерпретацію малюнків, отриманих від учасників дослідження (Додаток Б).

Психоаналітичний аналіз будемо здійснювати із таких точок зору:

1. Місцезнаходження дерева на аркуші, яке відображає відчуття «Я» в життєвому просторі.
2. Розмір дерева, який відображає розуміння суб'єктом свого становища або уявлення бажаного положення (фактична поведінка положення може відрізнятися від них).
3. Крона, яка символізує сферу свідомості суб'єкта.
4. Гілки і листя відображають характер соціальних контактів суб'єкта із середовищем; погляди суб'єкта на пристосування до середовища, здатність отримувати задоволення від неї.
5. Плоди – можуть трактуватися як плоди своїх дій (листя символізують самі дії) або ж підвищений енергопотенціал.
6. Стовбур – розуміння суб'єктом своїх можливостей, свідоме відображення їм свого «Я». Чим краще людина до себе ставиться, тим чіткіше

промальований ствол; всі дефекти стовбура відображають негативне ставлення випробуваного до себе.

7. Коріння – символізують несвідому сферу.

8. Тип зображення – дерево одне або група, зображене як два одновимірних дерева, нахилене вправо, нахилене вліво, «замкова щілина», зображено у вигляді замкової щілини, зображене як олівець або шматочок крейди, невідповідність коментарів про твердість дерева малюнку.

9. Аномалії, які означають пошкодження дерева – технічний або фізичний досвід, травматичний для суб'єкта.

10. Оточення і доповнення

11. Колір

12. Якість контуру

13. Натиск олівцем

14. Штрихування.

Образ дерева є символічним автопортретом. Його інтерпретують як несвідому картину розвитку суб'єкта, включаючи його звичну чутливість до впливів і спосіб реагування на них. Може виявити ставлення суб'єкта до конкретної людини. Виявляє асоціації з життєвою роллю суб'єкта, його здатністю насолоджуватися навколишнім середовищем.

Оскільки кожен аркуш було поділено на 5 частин, у межах кожної відведено місце для відображення «просто», «щасливого», «сумного», «переляканого», «мертвого» дерева, вважаємо відведений квадрат за аркуш, на якому зображався малюнок. Згідно цієї особливості і аналізуватимемо розташування малюнка на аркуші.

Здійснимо розшифровку за визначеними критеріями психоаналітичної інтерпретації малюнків учасників графічного тесту «Дерево» К.Коха (Додаток В).

1. Місцезнаходження дерева.

Аналізуючи малюнки з точки зору місцезнаходження дерева на аркуші, яке відображає відчуття «Я» в життєвому просторі, відзначаємо, що на малюнках 1, 3-6, 9, 12-15, 19, 21-23 дерево зображено його автором в центрі або точно в центрі аркуша. Місцезнаходження дерева на аркуші, зокрема, у центрі листа може означати незахищеність і ригідність (прямолінійність) автора малюнка, випромінювати потребу дбайливого контролю заради збереження психічної рівноваги. Продовжуючи аналіз, відзначаємо, що дерево на рисунках 2, 16, 18, 20, 24 зображено у лівій стороні аркуша, або характеризується деяким зміщенням у ліву сторону по відношенню від центру аркуша, що символізує акцентування минулого, притаманну дитині імпульсивність, екстратенсивність (спрямованість у зовнішній світ).

На малюнках 7, 8, 10 дерево зображено внизу листа. У цьому випадку відзначаємо, що чим нижче центр малюнка, тим більша ймовірність того, що суб'єкт відчуває себе небезпечно і незручно, і це створює у нього депресивний настрій; він відчуває себе обмеженим, скутим реальністю.

На малюнку 11 спостерігається вихід зображеного дерева за верхній край аркуша. Така особливість зображення символізує відчуття обмеження простору з усіма пов'язаними з звідси підвищеною чутливістю, може свідчити про сильні агресивно-реактивні тенденції (приховувані або неприховані).

Малюнок 17 демонструє, що зображене дерево не поміщається вгорі, що може свідчити про схильність до фіксації на мисленні і фантазіях як на джерелі насолод (які таким чином можуть бути отримані або не отримані).

2. Розмір

Аналізуючи малюнки з точки зору оцінки розміру зображуваного дерева, відзначаємо, що на усіх малюнках окрім 21, 24 зображено велике дерево. Виходячи із цього відзначаємо, що велике дерево може означати відчуття себе дуже великим в життєвому просторі (або бажання бути таким). При цьому автор малюнка може гостро відчувати взаємини із середовищем, схильний більше шукати насолоду в діяльності, ніж в уяві. Продовжуючи аналіз

відзначаємо, що маленьке дерево символізує почуття власної неповноцінності, певні життєві обставини можуть тиснути на дитину.

3. Крона

На малюнках 1, 3-9, 12-24 крона, яка символізує сферу свідомості суб'єкта, розташована високо, вона займає центральну частину дерева та самого малюнка. Чим вище вона розташована, тим імовірніше відрив суб'єкта від дійсності, відхід у фантазію. Переважання крони над іншими частинами дерева може свідчити про значущість інтелектуальної сфери для суб'єкта. Зсув крони (малюнок 2, 10, 11) вліво або вправо відображає тимчасовий аспект (минуле – майбутнє).

Гілки і листя

Гілки і листя на малюнках відображають характер соціальних контактів суб'єкта із середовищем; погляди суб'єкта на пристосування до середовища, здатність отримувати задоволення від неї.

На малюнках 1, 2, 6-7, 9, 16, 18, 20-24 зображення гілок або листя відсутнє.

На малюнках 3, 4, 11-14, 17, 19 гілки звернені вгору, що може символізувати контакти, пов'язані з навчанням, отриманням знань з метою підвищити задоволеність своїм становищем в соціумі.

На малюнку 5 гілки двовимірні, слабоорганізовані, схожі на палички, що може свідчити про сильно виражену ворожість у дитини.

На малюнках 8, 10, гілки звернені (або більш чіткі) вправо. Таке зображення здатне відображувати відсутність особистісного рівноваги через тенденцію відстрочити або уникнути чуттєвих насолод, прагнучи знайти його замість цього в розумових зусиллях (якщо суб'єкт має низький рівень інтелекту, досить імовірний подальший конфлікт на цьому підґрунті).

4. Плоди на малюнках досліджуваних учасників, які можуть символізувати плоди своїх дій (листя символізують самі дії); підвищений енергопотенціал не візуалізовано.

5. Стовбур

Стовбур за інтерпретацією результатів згідно методики символізує розуміння суб'єктом своїх можливостей, свідоме відображення їм свого «Я». Чим краще людина до себе ставиться, тим чіткіше промальований ствол; всі дефекти стовбура відображають негативне ставлення випробуваного до себе.

Широкий біля основи стовбур (малюнок 1, 3, 5, 7, 9-10, 12-15) може відображати недостатню кількість тепла і здорової стимуляції в ранньому досвіді і внаслідок цього затримка дозрівання особистості.

Стовбур, який є вузьким або звуженим біля основи (малюнок 2) може віддзеркалювати сильне прагнення (боротьба), що не відповідає силам суб'єкта і відображення можливого порушення контролю «Его».

Нахилений стовбур (із викривленнями), як на мал. 4, 17-18, 23-24 в залежності від типу та напрямку відхилення може означати тенденцію до регресії, до імпульсивної поведінки при сильному контролі і орієнтуванні на майбутнє, якщо стовбур схильний спочатку вліво, потім – вправо і – навпаки.

На малюнку 6, 8, 11 зображений стовбур – неясковий, контур у нього тонкий. Таке зображення може свідчити про почуття неадекватності, нестійкості, нерішучості «Его».

Прямий стовбур зображено на рис. 16, 19-22, він може символізувати стійкість та впевненість особи.

6. Коріння

Коріння – символізують несвідому сферу. На малюнках 1-4, 6, 8-9, 11-14, 16-24 коріння не зображено. На малюнках 5, 7, 10, 15 зображені тонкі коріння, у яких відстежується слабкий контакт із землею, що може пояснюватись у реальному житті як незахищенність.

7. Тип зображення

Дерево «замкова щілина» (малюнки 1, 3-13, 15-21, 23-24) означає можливу, сильна ворожість. Недолік раціонального і колективного несвідомого, але багато енергетично заряджених комплексів, які не проходять

в свідомість і не реалізуються в діях. Звідси часткова ригідність (якщо стовбур дерева біля основи закритий) зі схильністю до вибуховим реакцій.

Дерево зображено у вигляді замкової щілини:

- стовбур у вигляді двох вертикальних ліній (можуть бути як пов'язані, так і не з'єднані в підставі);
- крона у вигляді овалу або кола (місце її з'єднання зі стовбуром може бути що не замкнутим, так і замкнутим);
- простір всередині дерева здебільшого не заповнено.

На малюнку 2, 18 зображено дерево, яке нахилене вправо, що означає відсутність рівноваги через страх перед відкритим виразом сильних емоцій разом з переоцінкою ролі інтелекту.

На малюнку 2, 18 зображено дерево, яке нахилене вліво, що означає відсутність рівноваги через прагнення до гострого, відвертого емоційного насолоди і через імпульсивної поведінки. По відношенню до часу - прихильність до минулого або страх перед майбутнім. Якщо дерево нахилиється вліво від центру малюнка - сильніша вираженість цих тенденцій.

На малюнку 22 відображено кілька дерев, що вказує на групоцентричну тенденції особистості. До того ж зображення групи дерев може мати додаткове значення при інтерпретації переживання домінування інших.

8. Аномалії

На малюнках 1, 3, 6-8, 11, 15-21 аномалії не відстежуються.

На малюнках 2, 4, 13, 14 зображено мертве дерево, що слугує показником переживання фізичної неповноцінності, психологічної неадекватності, порожнечі, провини тощо.

На малюнках 5, 9, 12 зображено пень, який символізує відчуття втрати себе, найчастіше при астенічної депресії.

На малюнку 10 зображено зламане дерево, яке символізує почуття суб'єкта, що він повністю охоплений внутрішніми або зовнішніми неконтрольованими силами.

Стовбур зламаний, верхівка стосується землі на малюнку 22, 24 що висловлює почуття суб'єкта, що він повністю охоплений внутрішніми або зовнішніми неконтрольованими силами.

Мертвий стовбур відображено на малюнку 23, що засвідчує почуття травмуючої втрати контролю «Его».

9. Оточення і доповнення

На малюнках 1-7, 9, 15, 17-24 оточення і доповнення відсутні.

На малюнку 8 зображено доповнення малюнка у вигляді дощу чи снігу. Відзначаємо, що погода (яка погода зображена) – відображає пов'язані з середовищем переживання суб'єкта в цілому. Чим гірше, неприємніше погода, тим імовірніше, що суб'єкт сприймає середовище як вороже, яке його сковує. Перш ніж інтерпретувати, слід з'ясувати ставлення випробуваного до зображуваної погоди. На малюнку 16 відображено таке явище, як блискавка

На малюнку 10 зображена лінія основи (землі), яка надає малюнку прагнення до стабільності як наслідок відчуття незахищеності.

На малюнках 11-14 зображено землю, яка символізує відчуття, що немає того, що живить зусилля суб'єкта.

10. Колір

На малюнках 1-5, 7-20, 24 спостерігається конвенціональне вживання кольорів, яке трактується як – зелений колір для гілок, листя, коричневий – для стовбура. Поки колір використовується реалістично і конвенціонально, він не має особливого значення для інтерпретації. Специфічні інтерпретації кольору повинні проводитися з великою обережністю.

На малюнках 21-23 застосовано змішування кольорів. Змішування, злиття кольорів, відтінки свідчать про більш досконале використання кольору.

11. Якість контуру

На малюнках 1, 6, 8-9, 11, 13-16, 18-24, контури дуже прямі, що свідчить про ригідність (складність або нездатність перебудовуватися при виконанні завдань, якщо цього потребують обставини).

На малюнках 2, 4, 7, 17 контури визначено як криві, вигнуті, що може означати або огиду до обмежень і нормам (при сильній вираженості), або депресію.

Обривисті і непоєднані контури, як на малюнках 3, 5, означають передчуття катастрофи, що насувається. Причиною може бути дезорганізація психічної діяльності, розірваність мислення (ситуативна причина) або аутизм (постійна причина).

Жирний контур (малюнок 12) в цілому свідчить про фіксація на даному об'єкті, деталі.

12. Натиск олівцем репрезентує стримувану емоційну енергію.

На малюнку 1, 4, 12-18 – натиск варіюється. Це свідчить про адаптивність, пластичність поведінки.

На 2-3, 5, 7, 19, 22 малюнках контур обведений лінією з сильним натиском, що свідчить про енергійність, наполегливість, інколи – значну напруженість, які можуть поєднуватися з агресивністю, нестійкістю.

На малюнках 6, 8-11, 20-21, легкий натиск, який дозволяє говорити про недостатні енергетичні ресурси, регресія, скутість. На малюнках 23-24 – помірний натиск.

13. Штрихування

Легке, мінімальне штрихування, із довгими штрихами спостерігається на малюнку 1 свідчить про відносний спокій учасника дослідження.

Неясні, різноманітні, мінливі штрихи простежуються на малюнку 2, 17 є недоліком завзятості, наполегливості.

Сильне штрихування відстежуємо на малюнках 3, 5, що може свідчити про агресивні тенденції, часто зустрічається у асоціальних особистостей.

Штрихи незграбні, скуті на малюнку 7, 14-16, 19, 22 можуть означати напруженість, замкнутість.

Вертикальні штрихи на малюнку 8, 18 можуть означати впертість, наполегливість, рішучість, гіперактивність.

Довгі штрихи на малюнку 9, 13 означають, що діти володіють характеристиками контрольованої поведінки.

Довгі, прямі, вертикальні штрихи на малюнку 11, 20-21 довгі штрихи означають контрольовану поведінку у дітей.

На малюнку 12 відстежуємо штрихування, що виходить за межі контуру –тенденція до імпульсивної відповіді на додаткову стимуляцію.

На малюнку 23 штрихи мають контур кривої, вигнутий, що може означати, що про надмірну імпульсивність дітей.

На малюнку 24 – контури штрихів дуже прямі свідчать про впертість, наполегливість, завзятість (у дітей).

На інших малюнках штрихування під час розфарбовування малопомітне.

Підсумовуючи вище згаданий аналіз, ми виділили основні характеристики психоемоційного стану у дітей та їх відсоткове співвідношення до всіх учнів (агресивність – 11%, імпульсивність – 25%, нерішучість – 11%, впевненість – 18%, незахищеність – 14%, ригідність – 78%, наполегливість – 32%, скутість – 25%, замкнутість – 21%).

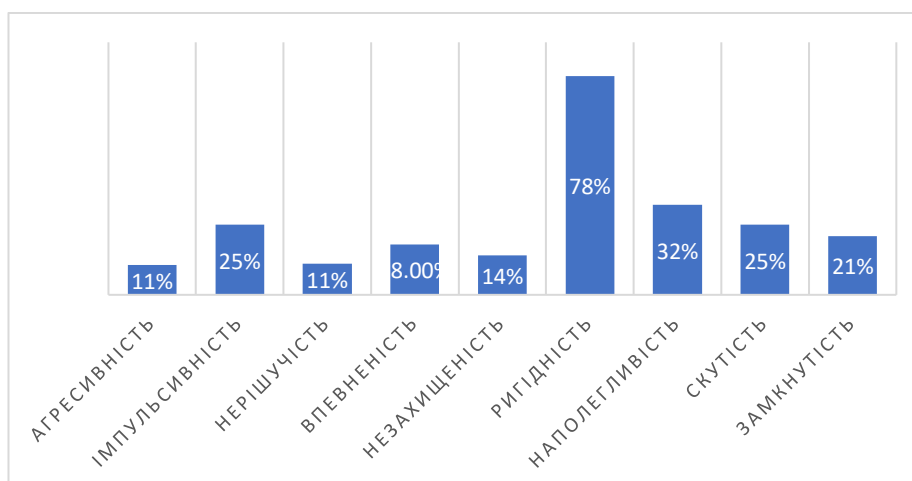

Рис. 2.4 Відсоткове співвідношення характеристик психоемоційного стану учасників («Дерево»)

Отже, загальний аналіз результатів тесту «Дерево» К. Коха вказує на різноманітні переживання та тенденції дітей, що можуть бути використані для подальшого розвитку їхньої особистості та психологічного супроводу.

Із учнями класу було проведено проєктивну методичку «Неіснуюча тварина» (М. Друкаревич). У дослідженні взяли участь 40 дітей, які на малюнках відобразили свою фантазію у вигляді неіснуючих тварин. Здійснимо психологічний аналіз малюнків, отриманих від учасників дослідження згідно цієї методички дослідження (Додаток Г).

Із малюнка 1 бачимо, що за своїм типом тварина є неіснуючою, отже – у дитини присутня фантазія. Вона побудована за оригінальною схемою, не схожою на звичайних тварин, що свідчить про творчий підхід до завдання і означає низький рівень конформності. Занадто багато кінцівок у вигляді ліній. Малюнок знаходиться в нижній частині, що свідчить про невпевненість у собі, низьку самооцінку, депресію, нерішучість, незацікавленість у своєму становищі в суспільстві, невизнання і відсутність самоствердження. У центрі малюнка - голова, що дивиться вліво, а це означає, що суб'єкт більше думає і обмірковує, ніж робить. Лише невелика частина планів реалізується. Характерна часта нерішучість, страх перед дією і багатогодинні роздуми над правильним рішенням. Очі символізують страхи дитини. На цьому малюнку вони яскраво виражені, розміщені за головою тварини і зафарбовані найсвітлішим кольором. Вуха, рот і зуби відсутні. Ніс довгий і вказує на бажання розширити свої можливості. Обмежена кількість і розмір органів чуття вказують на інтровертованість. Тулуб плавно зливається з головою, шиї не видно. Безліч кінцівок в даному випадку означає вільнодумство, банальність, оскільки вони численні і не особливо помітні. Ноги маленькі або тонкі, тому у такої дитини можуть бути поверхневі судження, часто

імпульсивні, безрозсудні. Варто звернути увагу на прикріплення ніг до тулуба, малюнок недбалий, слабкий, а це свідчить про слабкий контроль над своїми рішеннями та висновками. Контур тварини має гострі кути і штрихування, що свідчить про агресивний захист, великий страх і тривогу. Кути спрямовані вгору, що вказує на те, що дитина, можливо, намагається захиститися від старших (вчителів, батьків). Цю особливість також підсилюють колючки (шипи), які можна інтерпретувати як захисну агресію. Назва неіснуючої тварини «Йохпаха» характеризується осмисленим поєднанням частин слова, що вказує на об'єктивність дитини.

На малюнку 2 зображена тварина, якої не існує. Вона складена з частин різних тварин, що відповідає стандартній схемі тварин і свідчить про раціоналістичний, нетворчий підхід до виконання завдання. Тварина цілісна, побудована за стандартною схемою голови, тулуба та кінцівок, що означає, що дитина продемонструвала художній, але загалом стандартний підхід до виконання завдання. Оскільки кінцівки спрямовані назовні, дитина за своєю природою є екстравертом. Тварина, хоч і зображена з зубами, виглядає агресивною, а отже, нейтральною. Малюнок розташований уздовж центральної лінії аркуша. Центральна частина фігури - голова, яка дивиться вліво, а тому суб'єкт більше споглядає, розмірковує, ніж діє. Це може означати нерішучість, страх перед дією і багатогодинні роздуми над правильним рішенням. Голова трохи більша за тіло, тому ми вважаємо, що дитина більше цінує раціональні, корисні речі, ставлячи на перше місце розум і широку ерудицію. Очі символізують страхи, і видно райдужну оболонку, тому вони можуть бути дуже виражені у цієї дитини. Намальовані органи слуху вказують на інтерес до інформації та важливість думки інших про себе. Великий, часто відкритий рот свідчить про балакучість об'єкта. Стиснуті зуби – ознака вербальної агресивності і різкості висловлювань. Наявність зубів на малюнку – показник вербальної агресії, людина захищається від нападок і критики, часто з грубістю. Ніс довгий, що свідчить про бажання розширити

свої можливості. Ноги тварини схожі на міцну, стійку основу, що свідчить про ґрунтовність, раціональність і врівноваженість її власника. Хвіст неіснуючої тварини виражає ставлення до себе, своїх дій (спрямований вправо), він опущений донизу, «падає», що означає невпевненість, виснаженість. Ім'я тварини «Свіня» вказує на те, що тварина названа на честь існуючого слова, яке не зазнало жодних змін, що свідчить про те, що дитина орієнтується на реальні події та має досить раціональний підхід до вирішення проблем. Отже, дитина має спосіб мислення, який не дозволяє їй «витати в хмарах».

Тварина, зображена на малюнку 3, химерна і складна для візуалізації. Це свідчить про неуважність дитини або недбалий підхід до виконання завдання. Малюнок закритий, без кінцівок або з кінцівками, спрямованими до тулуба – інтровертований. Малюнок знаходиться в центрі сторінки і займає більшу частину її поверхні. Голова дивиться вліво - суб'єкт думає і обмірковує більше, ніж робить. Реалізується лише невелика частина планів. Часта нерішучість, страх перед дією і багатогодинні роздуми над правильним рішенням. Він більший, ніж потрібно, а це означає, що дитина більше цінує раціональні, корисні речі, ставить на перше місце розум і широку ерудицію. Круглий рот символізує тривогу. Довгий ніс символізує бажання розширити свої можливості. Обмежена кількість і розмір органів чуття відображає інтроверсію. Зв'язок між головою і тулубом недбалий і ненадійний. Різноманітність кінцівок у поєднанні з їх химерним поєднанням вказує на вільне мислення. Спрямований вгору хвіст з додатковими елементами вказує на амбівалентність самооцінки і внутрішній конфлікт. Сильний натиск фломастера вказує на непосидючість дитини. Акцент на органах виділення (анус, дефекація) свідчить про нехтування нормами поведінки та схильність до хуліганства. Назва «Кабатітг» – просто нерозбірливий звук, що вказує на певну поверховість, несерйозність.

На малюнку 4 зображено кілька тварин. Вони схожі на жуків, що означає, що вони справжні. Це може свідчити про інтелектуальний або емоційний

розлад, у дитини може бути гостра тривожність, іноді психічне захворювання (з семи років). Тому варто звернути увагу на стан дитини. Такий малюнок свідчить про відсутність уяви та креативності або повне небажання малювати чи брати участь у тестах. Контур тварини замкнутий, кінцівки спрямовані до тулуба – інтроверсія. Характер тварини нейтральний. Зверніть увагу, що дитина обирає той вид тварини, з яким вона себе ідентифікує. Оскільки тварина є символом власної особистості дитини, розподіл тварин на хижих і нешкідливих дає інформацію про ставлення дитини до світу. Голови тварин дивляться в різні боки, ліворуч, праворуч і прямо, що може свідчити про невпевненість у власній перспективі. Очі присутні, вони зображені у вигляді плям і не є чітко видимими. Круглий рот символізує тривожність. Тулуб і голова плавно переходять одна в одну, шия відсутня, а зв'язок між цими частинами тіла тварини надійний. Ноги маленькі або тонкі, тому у такої дитини можливі поверхневі судження, часто імпульсивність і нерозсудливість. Зв'язок між ногами і тулубом слабкий, якщо малюнок недбалый - мало контролює свої рішення і висновки. Кінцівки основи однотипні і односпрямовані - дитині властиві конформізм і банальність. Ім'я – «Билг», оскільки воно просто звучить, без розуміння, показує поверховість, несерйозність.

На малюнку 5 зображена неіснуюча тварина, вона є фантазійною і вказує на демонстративний характер. Ця тварина характеризується формою кола (особливо коли воно нічим не заповнене), що символізує і виражає тенденцію до скритності, замкненості, закриття свого внутрішнього світу, небажання давати іншим інформацію про себе і, нарешті, небажання піддаватися тестуванню. Цей патерн зазвичай надає дуже обмежену кількість даних для аналізу. Фігура розташована вздовж центральної лінії. Центром малюнка є голова, що дивиться прямо перед собою. Це свідчить про те, що дитина, яка зробила цей малюнок, егоцентрична. Очі великі, що означають страх. Намалювавши органи слуху, дитина таким чином показала свою

зацікавленість в інформації та важливість думки інших про себе. Рот круглий і червоний, що може свідчити про тривожність дитини. Довгий ніс вказує на бажання розширити свої можливості. Ноги зображеної тварини схожі на міцний фундамент, що свідчить про ґрунтовність, раціональність та врівноваженість власника малюнка. Багато різних деталей (декоративних деталей), які вказують на впевненість у собі та високий рівень енергії. Декоративні деталі також можуть вказувати на демонстративність. Назва «Жива луна» не є фантазійною.

На малюнку 6 зображена тварина, яка існує насправді. Це поєднання рис kota і медузи, що вказує на відсутність уяви, креативності або повну відразу до малювання чи проходження тестів. Вона складена з частин різних тварин, що відповідає стандартній схемі тварини – раціоналістичний, нетворчий підхід до завдання. Форма кола символізує і виражає схильність до скритності, небажання давати іншим інформацію про себе. Малюнок розташований у центрі сторінки. Голова дивиться вліво - людина думає, розмірковує, а не діє. Лише невелика частина планів реалізується. Часто спостерігається нерішучість, страх діяти і багатогодинні роздуми про правильність прийнятого рішення. Очі заплющені, що може свідчити про труднощі у спілкуванні. Великий, відкритий рот може свідчити про балакучість автора малюнка. Обмежені органи чуття - відсутність носа – може свідчити про інтровертованість. Зв'язок між тулубом і головою є показником надійності. Кольорове хутро вказує на чуттєвість. Основа ніг зображеної тварини сильна і стійка, що говорить психологу про ґрунтовність, раціональність і врівноваженість. Кінцівки основи однотипні і односпрямовані, що означає, що дитині властивий конформізм. Хвіст виражає ставлення до себе і своїх дій, оскільки спрямований вправо. Хвіст, що «падає» вниз, може свідчити про невпевненість у собі. Малюнок виконаний чіткими, безперервними лініями, що може свідчити про високу стресостійкість і здатність ефективно діяти в стресових ситуаціях. Зображена тварина щаслива,

що також може відображати внутрішній стан дитини. Тварина характеризується підкресленим контуром, що свідчить про схильність до контролю власних емоційних станів. Назва тварини «Котомедуза» вказує на схильність до фантазування (довга назва) та об'єктивність людини (раціональне поєднання частин слова за змістом).

На малюнку 7 важко зрозуміти, що зображено на малюнку. Цей малюнок не можна назвати супероригінальним, він химерний і незрозумілий, що може свідчити про шизоїдність і потребує додаткового обстеження цієї дитини. Назва малюнка «Клопо» містить невідповідність між тим, що зображено, і тим, що зображено на малюнку. Назва є просто нерозбірливим звуком, що свідчить про певну поверховість та несерйозність.

На рисунку 8 зображено кілька людиноподібних (за силуетом та кінцівками) тварин, що свідчить про незадоволену потребу у спілкуванні. Слід зазначити, що зображення є завершеним і побудованим за стандартною схемою голови, тулуба та кінцівок, що демонструє художній, але загалом стандартний підхід до виконання завдання. Малюнок розміщено по центру сторінки, що є нормою. Голова однієї з «тварин» дивиться вліво, що вказує на те, що суб'єкт мислить і розмірковує, а не діє. Лише невелика частина планів реалізується. Часто спостерігається нерішучість, страх перед дією і багатогодинні роздуми над правильним рішенням. Дві інші тварини дивляться прямо перед собою. Це свідчить про їхній вроджений егоцентризм. Ім'я «Сомгріт» – це просто нерозбірливий звук, який вказує на певну поверховість і легковажність.

Малюнки 9 і 10 однотипні, можливо, це малюнки двох учнів, які сидять поруч за партою. Однак між цими двома малюнками є певні відмінності.

Розглянемо малюнки 9 і 10 детальніше.

На малюнку 9-10 зображено неіснуючу тварину, складену з частин різних тварин, що відповідає стандартній схемі тварин і пояснюється раціоналістичним, нетворчим підходом до виконання завдання. Тварина

складається з кіл, що вказує на виражену тенденцію до скритності та ізоляції. На малюнку 9 голова тварини дивиться вліво - людина думає, розмірковує, а не діє. На малюнку 10 голова повернута вправо, що означає, що дитина більше зосереджена на практичній діяльності та реалізації планів. Очі символізують певні страхи. Ноги тварини тонкі та численні, що вказує на імпульсивність дитини. Незвично довга назва тварини на малюнку 9 – «Мопс чеив'як лаки» – вказує на схильність до фантазування. На малюнку 10 ноги тварини товстіші та стійкіші. Пишний, піднятий догори хвіст свідчить про життєрадісність і впевненість автора малюнка 10. Назва малюнка «Мопс» не свідчить про фантазію.

На малюнку 11 видно, що тварина є надзвичайно оригінальною та винахідливою, що може свідчити про демонстративну та шизоїдну поведінку. Тварина зображена з кінцівками, спрямованими назовні, що вказує на екстравертовану поведінку. Центром малюнка є голова, яка дивиться вліво, що означає, що суб'єкт більше думає і обмірковує, ніж робить. Лише невелика частина планів реалізується. Часто спостерігається нерішучість, страх перед діями і багатогодинні роздуми над правильним рішенням. Зв'язок між тілом і головою слабкий і ненадійний, що свідчить про почуття невпевненості. Наявність рогів на малюнку вказує на агресію та захист. Недостатня кількість ніг у намальованій тварини свідчить про пасивність або незграбність у соціальних відносинах. Ноги недбало прикріплені до тулуба, що свідчить про відсутність контролю над власними рішеннями і висновками. Також з малюнка видно, що є гострі кути і штрихування, що вказують на агресивний захист, багато страху і тривоги, якщо є лінії навколо контуру (подвійна лінія) – недовіра і страх. Орієнтація захисних елементів у різні боки вказує на готовність захищатися в будь-якій ситуації, хронічну пильність. Назва складається зі складів «Піндок», що відсилає до дитячої уяви.

На малюнку 12 зображено химеру, яка ніби демонструє небезпеку для неіснуючої тварини, що зображена на малюнку, і бажання врятувати або якимось

захистити її. Страх художник зображує безпосередньо у вигляді примари з великими очима та гострими зубами. Уявний образ демонструє бажання бути поміченим. Форма кола (особливо коли воно нічим не заповнене) символізує і виражає тенденцію до скритності та ізоляції. Розташування зображення внизу сторінки може символізувати невпевненість у собі, низьку самооцінку, депресію і нерішучість. Голова дивиться прямо перед собою, що вказує на притаманний дитині егоцентризм. Назва довга – «Привидениебабайка», утворена з двох слів, не демонструє особливої фантазії.

На малюнку 13 зображено існуючу тварину, оленя, але таку, що вмє літати. Це свідчить про брак уяви та креативності або про повне небажання малювати чи брати участь у тестах. Тварина є цілісною, сконструйованою за стандартним шаблоном з головою, тулубом і кінцівками – художній, але загалом стандартний підхід до виконання завдання. Наявність рогів на малюнку свідчить про агресію та захист. Основа ніг сильна і стійка, вона говорить психологу про ґрунтовність, раціональність і врівноваженість її власника. Хвіст опущений, «падаючий» - невпевненість у собі.

На малюнку 14 зображена неіснуюча тварина, яка є завершеною, стандартизованою фігурою з головою, тулубом і кінцівками, що демонструє художній, але загалом стандартизований підхід до завдання. Тварина є символом людини, тому розподіл тварин на хижаків і нешкідливих дає уявлення про ставлення людини до світу – завойовник і сильна тварина або слабка, перелякана жертва. Вибір видів тварин говорить про ставлення до власної особистості, до власного «Я». Люди обирають той вид тварин, з яким вони себе ідентифікують, саме тому на малюнку зображена нейтральна, нехижа тварина. Малюнок розташований по центральній лінії аркуша. Голова намальованої тварини дивиться вліво – людина думає, розмірковує, а не діє. Очі символізують людські страхи, але у цієї тварини вони маленькі і не яскраві. Довгий ніс та шия вказує на бажання розширити власні можливості. Недостатня кількість ніг може означати, що дитина пасивна або незграбна в

соціальних відносинах. Кінцівки основи однотипні і односпрямовані – характерний конформізм. Ріг на голові тварини може вказувати на страх нападу і схильність до оборонної агресії. Ім'я – «Льсонідія» - надзвичайно довге та цікаве і вказує на фантазію дитини.

На рисунку 15 видно, що тварина побудована за оригінальною схемою, яка не схожа на звичайних тварин, а це означає, що дитина підійшла до виконання завдання творчо і демонструє низький рівень конформності. Голова зображеної тварини дивиться прямо перед собою, що може свідчити про вроджений егоцентризм. Голова більша, ніж повинна бути, що може означати, що дитина більше цінує раціональні, корисні речі, надає перевагу інтелекту та широкій ерудиції. Нетипова форма очей може свідчити про демонстративний характер. Обмежена кількість і розмір органів чуття вказує на інтровертованість і егоцентризм. Кінцівки зображеної тварини стійкі, що свідчить про ґрунтовність, раціональність і розсудливість її власника. Ім'я тварини «Асмикос» відображає багату уяву дитини.

На малюнку 16 зображено тварину в цілому, побудовану за стандартною схемою голови, тулуба та кінцівок – художній, але звичайний підхід до цього завдання. Голова зображеної тварини дивиться вліво, що може означати, що суб'єкт швидше думає і розмірковує, ніж діє. Лише невелика частина планів реалізується. Часто спостерігається нерішучість, страх перед діями і багатогодинні роздуми над правильним рішенням. Очі символізують страх, вони червоні, що може свідчити про те, що дитина відчуває якусь загрозу. Круглий рот символізує тривожність. З'єднання між тулубом і головою міцне. Кінцівки тонкі, що може свідчити про імпульсивність дитини. Вилуплення може означати агресивний захист. Назва «Бабаїка» відображає почуття дитини, можливо, вона боїться цієї фігури або боїться потойбічного світу.

На малюнку 17 зображена тварина, побудована за оригінальною схемою, яка не схожа на звичайних тварин, що свідчить про творчий підхід до виконання завдання і, можливо, означає низьку конформність. Тварина

зображена з кінцівками, спрямованими назовні. Це може свідчити про екстраверсію. Розташування малюнка ближче до верхньої частини сторінки інтерпретується як завищена самооцінка, незадоволеність власним становищем у суспільстві, відчуття недостатнього визнання з боку оточуючих і тенденція до самоствердження. Наявність рогів на малюнку вказує на агресію та захист. Зображені ноги тварини вказують на ґрунтовність, раціональність і кмітливість її власника; кінцівки основи однотипні й односпрямовані – конформізм і банальність властиві людині. Ім'я – «Васмірадушка» – надзвичайно довге ім'я, що означає схильність до фантазування.

Тварина, зображена на рисунку 18, є людиноподібною, що може вказувати на незадоволену потребу в спілкуванні. Вона тверда і побудована за стандартним шаблоном з головою, тулубом і кінцівками, що вказує на художній, але загалом стандартизований підхід до виконання завдання. Напрямок кінцівок вказує на екстраверсію. Голова зображеної тварини дивиться вправо, а це означає, що дитина більше зосереджена на практичній діяльності та реалізації планів. Малюючи слухові органи, дитина виразила свою зацікавленість в інформації та важливість думки інших про неї. Рот у формі літери «О», відкритий, ніби для крику, є ознакою труднощів у спілкуванні, тривожності, потреби в допомозі та схильності до скигнення. Ноги надійні та стійкі, що характеризує дитину як врівноважену. Повторювані звукові елементи в імені «Банбан» можуть свідчити про інфантильність автора малюнка.

На рисунку 19 наведено приклад надоригінального, творчого малюнка, який вказує на демонстративність, можливо, навіть шизоїдність. Форма кола (яке нічим не заповнене) символізує і виражає тенденцію до скритності, замкнутості, закриття свого внутрішнього світу, небажання давати іншим інформацію про себе і, зрештою, небажання піддаватися перевірці. Цей патерн дає дуже обмежену кількість даних для аналізу. Відсутність ніг вказує

на низьку побутову орієнтацію, пасивність або незручність у соціальних відносинах. Імена «Шош» та «Хай» – це просто звуки без змісту, що вказують на певну поверховість та несерйозність.

Аналізуючи малюнок 20, стає зрозуміло, що тварина не реальна, а повноцінна, сконструйована за стандартною схемою з головою, тулубом і кінцівками. Ідея автора - це художній, але звичайний підхід до цього завдання. Голова дивиться вліво, а це означає, що дитина більше думає і обмірковує, ніж робить. Врівноважена постава власника також помітна в кінцівках, які здаються сильними та надійними. Ім'я, запозичене у Мумі-троля, як і сама тварина, вказує на брак уяви. Дитина зображує персонажа з мультфільму.

Аналізуючи малюнок 21, помітно, що тварина не існує, є вигаданою і нагадує мультяшне чудовисько. Кінцівки, спрямовані назовні, вказують на екстраверсію. Тварина має форму кола, що символізує і виражає тенденцію до скритності та ізоляції. Тулуб є одночасно і головою. Голова повернута вліво – дитина більше думає і розмірковує, ніж робить. Око одне, рот круглий. Кінцівки основи однотипні та однобічні, їх зображено велику кількість, що може свідчити про конформізм, банальність, відчуття недостатньої спроможності в соціальних відносинах. Ім'я «Льоня» вказує на певну поверховість, несерйозність.

Малюнок 22 не дуже інформативний і відхиляється від теми. Дитина зобразила не неіснуючу тварину, а своє уявлення про те, якою вона бачить українську армію.

Аналізуючи малюнок 23, можна побачити цікавий та оригінальний підхід до зображення неіснуючої тварини. Оскільки тварина складена з частин різних тварин, що відповідає стандартній схемі тварин, ми можемо розпізнати раціоналістичний, нетворчий підхід дитини до виконання завдання. Тварина нейтральна і знаходиться в центрі сторінки, що є нормою. Голова повернута вліво - суб'єкт думає, розмірковує, а не діє. Великий, відкритий рот вказує на те, що людина балакуча. Наявність крил вказує на мрійливість; вух –

зацікавленість в інформації, важливість чужої думки про себе. Ретельне з'єднання кінцівок з тулубом вказує на ґрунтовну і обдуману поведінку. Тонкий, піднятий догори хвіст може свідчити про амбівалентну самооцінку. Надзвичайно довге ім'я вказує на схильність до фантазування; раціональне з'єднання частин слова по відношенню до значення вказує на практичність.

Малюнок 24 є неінформативним і не відповідає темі. Дитина не зобразила неіснуючу тварину, але візуалізувала серце та додала елементи, схожі на людські (руки, очі, губи та ніс). Розташування малюнка ближче до верхньої частини сторінки можна інтерпретувати як незадоволеність власним становищем у суспільстві, як відчуття браку визнання з боку оточуючих. Голова повернута вліво – дитина більше думає і розмірковує, ніж робить. Може спостерігатися часта нерішучість, страх перед діями і багатогодинні роздуми над правильним рішенням. Очі символізують страхи. Вони великі і яскраво виражені, можливо, у зв'язку з людьми, яких дитина любить (через форму фігури). Контури чіткі, але мазки, використані для розфарбовування, різкі та недбалі, що, можливо, вказує на агресивний захист, великий страх і тривогу, а лінії, проведені навколо контурів (подвійна лінія), можуть вказувати на недовіру і страх. Ім'я «Секрембосербекон» є надзвичайно довгим і вказує на схильність до фантазування.

На малюнку 25 автор зобразив неіснуючу тварину, побудовану за оригінальною схемою, яка не схожа на звичайних тварин, що свідчить про творчий підхід до завдання, або низький рівень конформності. Голова повернута вправо – дитина більше зосереджена на практичній діяльності та реалізації планів. Для неї не характерні голослівні твердження. Більше однієї голови може свідчити про наявність внутрішніх протиріч, протилежних тенденцій, а іноді і внутрішніх конфліктів. Наявність органів слуху може свідчити про зацікавленість в інформації, важливість чужої думки про себе. Тверді, великі ноги вказують на ґрунтовність, раціональність і врівноваженість свого власника. Гострі кути на тілі у вигляді горбів можуть

свідчити про тривожність. Піднятий догори хвіст може означати силу і впевненість. Також варто відзначити акцент на статеві ознаки - вим'я, що може означати зацикленість на проблемі сексу. Назва – «Апагам» – проста, складається з елементів, що повторюються, і може свідчити про захопленість автора малюнком.

Аналізуючи малюнок 26, помітно, що зображена фігура людиноподібна – незадоволена потреба у спілкуванні. Дитина більше зосереджена на практичній діяльності та реалізації планів. Для неї не характерні голослівні висловлювання, оскільки голова фігури повернута вправо. Очі символізують страх, вони великі та виразні. Круглий рот, який можна побачити на малюнку, символізує балакучість. Обмежена кількість і розмір органів чуття (очей і рота) може пояснювати притаманну автору інтровертованість і егоцентризм. Ім'я «Джамба Джош» надзвичайно довге, що свідчить про схильність до фантазування.

На рисунку 27 видно, що малюнок оригінальний, але відхиляється від теми, оскільки не схожий на неіснуючу тварину. Автор поєднав у своєму малюнку сонце та веселку і підкреслює, що малюнок вигаданий, про що свідчить посмішка та яскраві кольори. Однак цей малюнок не дуже інформативний для психодіагностичного аналізу.

Малюнок 28 схожий на малюнок 27, на якому зображено «Закатосонце». Малюнок не дуже інформативний для психодіагностичного аналізу, але наявні сенсорні враження, очі з намальованими віями та широка посмішка можуть свідчити про притаманний дитині неспокій, певні страхи, демонстративність, прагнення до уваги та захоплення.

Аналізуючи малюнок 29, можна помітити, що тварина є цілісною і побудована за стандартною схемою голови, тулуба та кінцівок, що загалом є стандартним підходом для цього завдання. Голова дивиться прямо перед собою, що може свідчити про егоцентричність дитини. Кінцівки сильні та стійкі, що свідчить про врівноваженість малюнка. Назва «Павук» не є

оригінальною і не демонструє фантазії, що може свідчити про недбалість у виконанні завдань.

На малюнку 30 зображено реальну тварину, схожу на медузу. Це може означати, що дитині бракує уяви та креативності або вона взагалі не готова до малювання чи проходження тесту. Форма тварини нагадує коло, що може символізувати ізоляцію, закритість внутрішнього світу. Очі символізують страхи людини, вони яскраві та намальовані з райдужною оболонкою. Ноги тонкі, що може свідчити про поверховість суджень і часту імпульсивність. Прикраса на голові тварини може вказувати на бажання проявити себе або свій талант. Ім'я «Льося» – це комбінація складів без особливої фантазії.

На малюнку 31 автор зобразив реальну тварину, що може свідчити про емоційний розлад. Крім того, ця тварина має округлу форму, що може бути пов'язано зі схильністю до потайливості. На малюнку видно, що ця тварина є загрозовою, оскільки людина в правій частині сторінки (згідно з описом) відштовхує її від себе. Оскільки дитина обирає тип тварини, з яким вона себе ідентифікує, ми припускаємо, що в цьому випадку дитина відкидається у своєму соціальному оточенні через можливу ворожість або агресію. Голова тварини дивиться прямо перед собою, що свідчить про егоцентричність автора малюнка. Голова має одне око, що може символізувати страх перед певною людиною або предметом. З ока витікає кров, що свідчить про те, що дитина зазнала сильної травми. Ноги маленькі і тонкі, їх багато, тому дитині може бути властива поверховість суджень, часто імпульсивність і сонливість. Ім'я не дуже оригінальне «Мідуза», що свідчить про відсутність фантазії в підході до виконання завдання.

Малюнок 32 є малоінформативним і відхиляється від теми, оскільки дитина зобразила не неіснуючу (або будь-яку існуючу) тварину, а своє уявлення про певне середовище, яке вона назвала «Українополе».

Малюнок 33 схожий на малюнок 29, на якому тварина також зображена як єдине ціле, побудоване за стандартною схемою голови, тулуба та кінцівок,

що загалом є стандартним підходом для цього завдання. Голова дивиться прямо перед собою, що може свідчити про егоцентричність дитини. Кінцівки сильні та стійкі, що свідчить про обачність автора. Сама тварина непримітна, чорного кольору, але декоративні елементи на голові можуть свідчити про бажання художника самовиразитися, показати себе або підкреслити свою значущість.

Проаналізувавши малюнки ми вибрали найбільш повторювані характеристики та їх відсоткове співвідношення до всіх учасників (страхи – 43%, імпульсивність – 18%, тривожність – 29%, агресивність – 18%, раціональність – 39%, замкнутість – 32%).

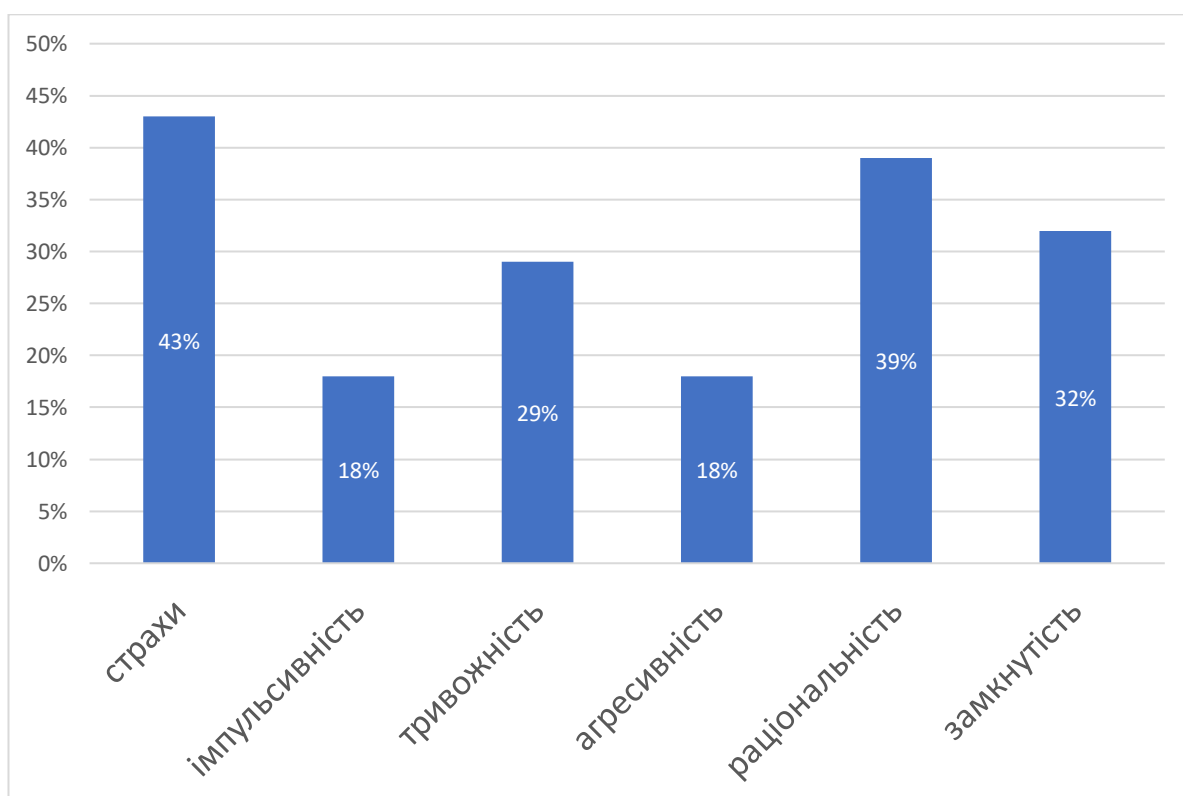

Рис. 2.5 Відсоткове співвідношення характеристик психоемоційного стану учасників («Неіснуюча тварина»)

Отже, на підставі здійсненого проєктивною методикою «Неіснуюча тварина» (М. Друкаревич) підсумовуємо, що переважна більшість малюнків є інформативними. Вони цікаві за своїми характеристиками та дають уявлення про можливі перестороги дітей чи прояви психологічних проблем, їх зачатків,

які можна виявити та попередити. Особливої уваги вимагають малюнки 4, 6, 11, які на нашу думку можуть слугувати «тривожними дзвіночками» та потребують додаткового аналізу, корекції, роботи із психологом. Не розбірливими є малюнки 7, 19, 22, 27, 32, тому потребують для точнішого аналізу ще одного проведення.

З метою визначення особливостей психоемоційного стану молодших школярів було проведено діагностику за проективною методикою «Продовж казку» (Л. Дюсс).

Для роботи було обрано казку-тест «Страшний сон», після зачитування якої дітям пропонувалось дати відповідь на поставлене питання. Відповіді учасників дослідження наводимо у додатку Д.

Вважаємо, що всі ці відповіді, відповідно до класифікації та можливих варіантів відповідей молодших школярів на питання до казки-тесту «Страшний сон», можна поділити на дві групи: типові нормальні відповіді та відповіді, на які слід звернути увагу. Наводимо повний розподіл у Додатку Е.

Таблиця 2.3

	Типові нормальні відповіді		Відповіді, на які слід звернути увагу
Учень 1	«З мультфільма. Про те як вовк з'їв зайця»	Учень 2	«Що дівчина падає з висооокої квартири»
Учень 3	«Незнаю»	Учень 7	«Я посварився з татом сильно»
Учень 4	«Побачила хитру лисичку, яка хоче впіймати всіх тваринок у клітку»	Учень 9	«Дівчинка побачила, як до неї в квартиру підкрадаються грабіжники»
Учень 5	«Монстра з довгими іклами»	Учень 10	«Їй приснилось, як лялька вночі оживає і вбиває всіх»

Аналіз відповідей дітей молодшого шкільного віку вказує на різні переживання та ставлення дітей до певних ситуацій та образів. Із загального аналізу відповідей учасників дослідження стає зрозумілим, що кожен із учнів по своєму вбачає чи переживає подібну ситуацію, проводить із нею паралелі, асоціює із власними переживаннями чи досвідом.

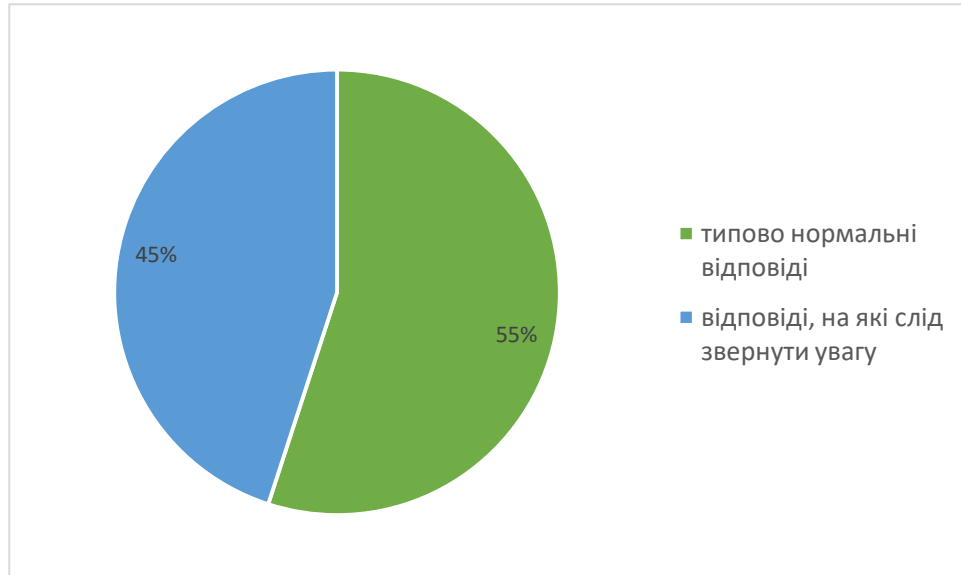

Рис. 2.6 Відсотковий розподіл відповідей за методикою («Продовж казку»)

Проте, вважаємо, що окрему увагу необхідно звернути на відповіді учнів, наведені у правій частині таблиці 2.2.

Відтак, звертаючи увагу на відповіді кожного учасника, помічаємо, що відповіді учнів 1, 3, 4, 5, 6, 8, 11, 16, 19, 20, 22, 23, 24, 26, 27, 29-40 є типовими нормальними відповідями на питання до казки-тесту «Страшний сон».

Відповіді цих учнів транлюють тривожність, страхи перед невідомим, перегукуються із що дитину турбує найбільше: травматичні події, негативні емоційні стани, ситуація у країні.

Учень 2 описує падіння з висоти, що вказує на страх висоти або страх перед нещасним випадком. Сни про падіння можуть вказувати на відчуття втрати контролю або незахищеності. Дитина може відчувати себе безпомічною або переляканою в обличчі ситуацій, які їй здаються небезпечними. Висока квартира може символізувати високий ступінь

небезпеки або страх від невідомого або небезпечного середовища. Важливо пам'ятати, що інтерпретація сновидінь є суб'єктивною і значення снів може варіюватися в залежності від особистих переживань та досвіду дитини.

Учень 7, 37 описують свої хвилювання та переживання через те, що він посварився з батьком. Це переживання є нормальними для дитини після конфлікту з батьком. Важливо, щоб батьки та інші дорослі допомагали дитині вирішувати ці почуття та надавали їй підтримку у вирішенні конфліктних ситуацій та відновленні стосунків.

Учень 9 демонструє страх пограбування чи зіштовхнутись із грабіжниками. Страх може супроводжуватися тривожністю та почуттям незахищеності. Дитина може переживати тривожні думки щодо можливого пограбування або нападу. Тому батькам та дорослим важливо надавати підтримку, розмовляти з дитиною про її переживання та вчити її, як уникати небезпечних ситуацій та реагувати на них.

Учень 10 описує своє бачення так: «Їй приснилось, як лялька вночі оживає і вбиває всіх». У цьому описі важливо враховувати наступні аспекти: «...дівчинці приснилось» – це важливо, оскільки сон відбувається у світі фантазії та підсвідомості дитини; «лялька вночі оживає і вбиває всіх» – це може вказувати на внутрішній конфлікт дитини або страх перед чимось, що вона сприймає як загрозу. Важливо розглядати це як метафору чи символ для чогось більшого. За допомогою використаної методики можна запропонувати дитині розповісти, як ця історія розвивається далі, як герої реагують на оживання ляльки, чи є в цій історії розв'язання конфлікту, та як дитина бачить закінчення сюжету. Аналіз цього «продовження» може допомогти розкрити більше про психологічні переживання та фантазії дитини та надати можливість для спілкування і вираження її емоцій.

Учень 12,31 вказують на страх перед війною та великими танками. Війна може символізувати загрозу, нестабільність та конфлікт. Дитина може переживати тривожність через нові події або події, які вона сприймає як

загрозливі або непередбачувані. Танки можуть представляти символ сили, контролю та агресії. Дитина може боятися влади, яка її перевершує, або може мати переживання беззахисності перед чимось потужним. Важливо також розглядати переживання дитини з урахуванням її віку, досвіду та конкретної ситуації в її житті і обов'язково надавати психологічну допомогу.

Відповідь учня 13 транслює страх за батька, який може не повернутися з війни, що вказує на страх втратити близьку людину. Ракети можуть бути символом стрімкості, нестабільності або загрози. Дитина може переживати страх перед чимось, що надзвичайно швидко або непередбачувано. Стосовно того, що ракети потрапляють в будинки може вказувати на страх перед зруйнуванням, втратою або загрозою для сім'ї та домашнього оточення.

Учень 14, 39 описують подібну ситуацію. Виходячи із цього бачення дитини вона може почувати, що оточена чимось, що вона вважає страшним чи великим. Оцінка щурів як «страшних і великих» може вказувати на страх перед чимось, що відчутно більше або потужніше, ніж дитина сама. Це може бути символом неконтрольованої ситуації або чогось, що викликає страх.

У відповіді учня 15, сон, в якому мама забула дитину, може вказувати на страх втрати близької особи або відчуття покинутості. Дитина може відчувати страх, що мати (основна джерело підтримки та захисту) може її покинути або залишити. За допомогою методики «Продовж казку» можна запропонувати дитині розповісти, як герой казки впорався зі ситуацією, коли його мати забула його саму. Це дозволить дитині виразити свої страхи та знайти способи розв'язання подібних ситуацій.

Опис нападу монстра по дорозі зі школи додому, у відповіді учня 17, може вказувати на страх перед небезпекою на дорозі. У сні монстр може бути символом страху або загрози, з якою дитина може стикатися у своєму житті. Напад монстра може відображати страх перед насильством, булінгом, або загрозою віднімання безпеки. Використовуючи методику можна запропонувати дитині розповісти, як герой казки впорався зі ситуацією, коли

його напав монстр. Це дозволить дитині виразити свої страхи та вирішити, як вона б хотіла реагувати в подібних ситуаціях.

Опис смерті родича у відповіді учня під номером 18, 40 може вказувати на страх втратити близьких. Сон, в якому дитина описує, що хтось із її рідних помер, може бути спробою висловити свої емоційні переживання та страхи, пов'язані зі смертю або втратою близької людини. З психологічної точки зору, це може вказувати на те, що дитина переживає тривогу або страх перед втратою рідних або чогось важливого для неї.

Учень 21 описує сон про ракети, які летять і влучають в будинки, може відображати страхи і тривогу, пов'язані з небезпекою або загрозою. З психологічної точки зору, це може свідчити про внутрішні переживання дитини, які можуть бути спричинені зовнішніми подіями, подіями у медіа, або навіть особистими страхами.

Учень 25, 34 відповідають, що у своєму сні дівчинка побачила солдатів зі зброєю, може вказувати на страх насильства і війни. Сон, в якому дитина бачить воєнних зі зброєю, які вбивають інших, може відображати страх перед насильством, конфліктами і загрозою. З психологічної точки зору, це може свідчити про тривожні або перелякані стани дитини, можливо внаслідок впливу подій у країні або впливу медіа.

Пошук свого дому і неможливість його знайти може вказувати на страх втратити свій дім і безпеку, що бачимо із відповіді учня 28. Сон про пошуки дому може відображати втрату чи розділення, яке дитина пережила. Це може бути розлученням з рідними людьми, переїздом, розлученням батьків або іншими подіями, що призвели до відчуття втрати дому та стабільності. Сон також може вказувати на відчуття нестабільності та невпевненості дитини у своєму оточенні. Вона може шукати місце, де вона почуває себе впевнено та захищено.

Підсумовуючи вище перераховані відповіді та їх аналіз, можемо переглянути діаграму відсоткового співвідношення дітей з відповідями, на які звернули увагу.

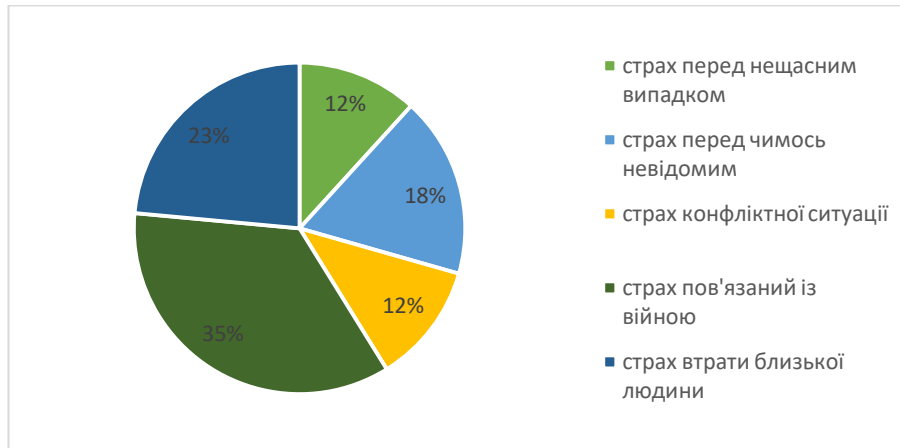

Рис. 2.7 Співвідношення страхів дітей

Здійснюючи психоемоційний аналіз відповідей учасників із лівої частини таблиці 2.2, відповіді яких вважаються типовими, відзначаємо, що вони символізують побоювання перед небезпечними істотами або чимось страшним, або ж означати надмірну фантазійність дитини.

Отже, за підсумками здійсненого аналізу відповідей учасників дослідження встановлено, що серед дітей, відповіді яких потребували більш детального аналізу та уваги виявлено такі страхи, які за відсутності кваліфікованого психологічного впливу можуть спричинити психоемоційні порушення: страхи перед війною, страх втрати близької людини, страх залишитись покинутим.

2.3. Рекомендації щодо розвитку психоемоційної сфери дітей молодшого шкільного віку.

Розвиток психоемоційної сфери в молодших школярів є важливою складовою їхнього загального розвитку. Нижче наведено кілька рекомендацій, які можуть сприяти збалансованому розвитку емоцій та психіки у дітей молодшого шкільного віку:

- Створення підтримуючого оточення:

Забезпечте дитині підтримку і любов, надаючи їй відчуття безпеки та захисту.

Розбудуйте позитивні відносини в родині, навчаючи дітей розв'язувати конфлікти та розуміти важливість співпраці.

- Сприяння емоційному вираженню:

Заохочуйте дітей висловлювати свої почуття словами та через малюнки.

Навчіть їх визначати та розпізнавати емоції у себе та інших.

- Розвиток соціальних навичок:

Підтримуйте дитину в участі у групових заняттях та спільних іграх.

Вчіть їх розуміти емпатію та співчуття до інших.

- Формування стресостійкості:

Навчіть дітей технікам релаксації, таким як дихальні вправи або медитація.

Сприяйте розвитку позитивних методів реагування на стресові ситуації.

- Підтримка самооцінки:

Заохочуйте досягнення та висловлюйте позитивні коментарі щодо зусиль дитини.

Допомагайте їм вирішувати проблеми та подолати труднощі.

- Природний рух та фізична активність:

Забезпечуйте достатній рівень фізичної активності, оскільки це сприяє релаксації та виробленню ендорфінів.

- Залучення до творчості:

Надавайте можливості для творчого вираження, такого як малювання, музика, танці тощо.

- Використання позитивних методів виховання:

Використовуйте позитивне підходи до виховання, заохочуючи доброзичливість та взаєморозуміння.

- Збереження режиму:

Забезпечте стабільний режим дня, включаючи достатній сон та харчування.

- Сприяння саморегуляції:

Навчіть дітей вмінню самостійно контролювати свої емоції та реакції.

Важливо враховувати індивідуальні особливості кожної дитини та адаптувати підходи відповідно до їх потреб та розвитку.

Висновки до розділу 2

З метою визначення особливостей психоемоційного стану молодшого школяра, на базі Чернівецького ліцею №10 Чернівецької міської ради проведено дослідження у якому взяли участь 40 учнів молодших класів.

На підставі здійсненого за психологічним тестом (Люшера) дослідження можемо сказати наступне: найбільша кількість виборів 8 та 8 зафіксована за учнями, які вподобали жовтий та фіолетовий кольори. Дітям, які обрали жовтий колір, притаманні такі риси характеру, як балакучість, природність, відкритість, комунікабельність та енергійність. У таких дітей яскраво виражена потреба в перспективі, надії на краще та мріях. Діти ж, яким подобається фіолетовий колір, можуть мати такі характеристики: несправедливість, нещирість, егоїзм, незалежність.

Підсумовуючи результати аналізу за проективною методикою М. Друкаревич, підсумовуємо, що переважна більшість малюнків є інформативними. Вони цікаві за своїми характеристиками та дають уявлення про можливі перестороги дітей чи прояви психологічних проблем, їх зачатків, які можна виявити та попередити. Особливої уваги вимагають малюнки 4, 6, 11, 19, які на нашу думку можуть слугувати «тривожними дзвіночками» та потребують додаткового аналізу, корекції, роботи із психологом. Відзначаємо, що загальний аналіз результатів тесту «Дерево» К. Коха вказує

на різноманітні переживання та тенденції дітей, що можуть бути використані для подальшого розвитку їхньої особистості та психологічного супроводу.

Підкреслюємо, що відповіді учнів отримані, відображають різні страхи та переживання, індивідуальне ставлення до них, а також різні аспекти їхньої психологічної структури та життєвого досвіду. Ця методика може бути корисною для виявлення та розуміння емоційних потреб дітей і вжиття подальших кроків для підтримки та спілкування з ними.

ВИСНОВКИ

У дипломній роботі розкрито теоретичне узагальнення та результати емпіричного дослідження психоемоційного стану молодших школярів.

За результатами нашого дослідження ми дійшли наступних висновків:

1. Теоретичний аналіз наукових джерел вказує на те, що молодший шкільний вік є найважливішим етапом навчання дитинства. Основні досягнення цієї вікової групи обумовлені провідним характером навчальної діяльності і багато в чому є визначальними для наступних років навчання, до кінця молодшого шкільного віку дитина повинна хотіти вчитися, вміти вчитися і вірити в себе. Повноцінна адаптація цього віку, його позитивні надбання є необхідною основою, на якій будується подальший розвиток дитини як активного суб'єкта пізнання і діяльності. Головне завдання дорослих у роботі з дітьми молодшого шкільного віку - створити оптимальні умови для розкриття та реалізації дитячих можливостей з урахуванням індивідуальності кожної дитини.

2. Багато вчених працювали та продовжують працювати у галузі дослідження емоційної сфери. Ось кілька відомих науковців, які зробили вагомий внесок: Д. Гоулман, К. Робертс, М. Грінберг, Г. Гарднер, Л. Фелдман Барретт, Р. Лазарус, П. Екман

Молодший шкільний вік є найбільш сприятливим для розвитку емоційної сфери учнів, виховання емоційного інтелекту, оскільки відрізняється значною сенситивністю і гнучкістю психічних процесів, глибоким інтересом до внутрішнього світу. Діти цього віку ще недостатньо усвідомлюють власні переживання та причини їх виникнення, власні емоційні реакції (гнів, страх, образи). У молодших школярів відбувається процес формування довільності, внутрішнього плану дій, розвивається здатність до рефлексії, що дозволяє учням набути вмінь аналізу поведінки власної та інших людей, здатність до регуляції власним емоційним станом та поведінкою.

4. Проведене емпіричне дослідження показало, що молодші школярі є досить сприйнятливими до навколишнього світу. Вони піддаються щоденному впливу зовнішніх факторів, таких як стрес, війна, труднощі у навчанні та ін. Події сьогодення мають значний вплив на психоемоційний стан молодших школярів. Діти є особливо чутливими до стресу, тому це може викликати у них ряд негативних емоцій. Емоційний стан досліджуваних характеризується наявністю ригідності, страху, тривожності та агресивності.

4. Спираючись на отримані у дослідженні результати, надані рекомендації батькам і вчителям, які можуть сприяти розвитку психоемоційної сфери та покращенню емоційного стану в молодших школярів (створення підтримуючого оточення, сприяння емоційному вираженню, розвиток соціальних навичок, формування стресостійкості та ін).

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Адаптаційні розлади у дітей молодшого шкільного віку
URL:<https://lib.iitta.gov.ua/733034/1/%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82.pdf>
2. Астапов, В.М. Тривога у дітей. - М.: ПЕРСЕ, 2008. - 160 с.
3. Астапов, В.М. Тривожні розлади у дитячому та підлітковому віці. Теорія та практика: Монографія / В.М. Астапов, Є.Є. Малків. - М.: МПСІ, 2011. - 368с.
4. Бондаренко Л. О. Простір арт-терапії. Особистість, Суспільство, Війна. Харків. 2022. С. 30-32.
5. Венгер, А.Л. Психологічне консультування та діагностика. Практичний посібник / Венгер А.Л. - М.: Генезіс, 2001 - 160 с.
6. Виноградова Л.В. Когнітивні аспекти суб'єктивного відображення емоційно важливих життєвих ситуацій : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.01 «Загальна психологія, історія психології» / Л.В. Виноградова. — Київ, 1995. — 21 с.
7. Гарднер, Р. Психотерапія дитячих проблем. / Р. Гарднер. - СПб.: Пітер, 2002. - 416 с.
8. Голутвіна, В. В. Як перемогти дитячі страхи: прості методики, які допоможуть вашій дитині нічого не боятися / Віра Голутвіна. - М.: Гелеос. — 256с
9. Давиденко А. В. Діти та війна: методи психологічної допомоги дітям із травмуючим досвідом. Організаційні, нормативно-правові та клінічні питання реабілітації в Україні в мирний час та під час війни: колективна монографія / за заг. ред. проф. Ждана В. М. та проф. Голованової І. А. Полтава, 2022. 65 с.
10. Давидова О. В. Майндфулнес-технології регуляції стресостійкості в роботі практичного психолога. Кременчук. 2022. 56 с.

11. Даниленко Н. В., Сулім В. О. Аналіз вивчення фахівцями проблем стресу та стресостійкості. 2021. The 9th International scientific and practical conference “Actual trends of modern scientific research” (April 11-13, 2021) MDPC Publishing, Munich, Germany. 2021. 623 p. С. 384-390.
12. Дерев'янку, С. П. "Резилієнтність та емоційний інтелект дітей під час війни: огляд досліджень різних країн." Наукові записки Міжнародного гуманітарного університету: [збірник]. Одеса: Видавничий дім «Гельветика». 2022. Вип. 37. 164 с., С. 108-111.
13. Діти і війна: навчання технік зцілення. URL: https://i-cbt.org.ua/wpcontent/uploads/2022/04/Children_and_War_2022_Book.pdf
14. Дубравська Д., Лисак В., Кость С. Психологічні засади освітнього процесу в умовах війни та післявоєнного стану. Вісник науки та освіти. 2023. 1 (7). С. 445-458.
15. Дюсс Л. Казка-тест «Поганий сон». URL: http://psychologis.com.ua/skazka-test_durnoy_son.htm.
16. Іванцанич В. І. Особливості розвитку стресостійкості у школярів. Правничий вісник Університету «КРОК». 2018 (33). С. 194- 201.
17. Ілленко В. М. Формування стресостійкості у школярів. Соціальнопсихологічні аспекти розвитку суб'єктів освітнього процесу. Матеріали II Всеукраїнського науково-практичного форуму «Соціальнопсихологічні аспекти розвитку особистісно-професійної компетентності педагога в умовах інноваційних змін» (07–12 грудня 2020 року, м. Суми) с.72-75.
18. Зливков В., Лукомська С., Євдокимова Н., Ліпінська С. Діти і війна: монографія. Київ-Ніжин: Видавець ПП Лисенко М.М., 2023. 221 с. 39
19. Карсканова С. Психодіагностика (частина 2): навчальний посібник. Миколаїв. Іліон, 2021. С. 151-166.

20. Клевака Л. Вплив війни на психічне здоров'я дітей. Матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції (м. Полтава, Полтавський інститут економіки і права, 19-20 травня 2022 року). С. 62-65.
21. Коен Д., Маннаріно Е., Деблінджер Е. Психотерапія з дітьми та підлітками, які пережили травму та втрату. Львів: Свічадо, 2016. 264с.
22. Кондратюк С.М. Життестійкість як ресурс подолання життєвих труднощів в умовах війни. Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права. 2022. №4. С. 78-83.
23. Корекційно-розвиткова програма формування стійкості до стресу в дітей дошкільного віку та школярів «Безпечний простір» : навчальнометодичний посіб. Київ : НаУКМА, ГЛІФ Медіа, 2017. 208 с.
24. Колірний тест Люшера. URL: <https://ua.sainte-anastasio.org/articles/test-de-personalidad/el-test-de-los-colores-de-lscher.html>
25. Литвин Л. В. Засоби соціальної адаптації дитини у сучасному світі: досвід Німеччини. Педагогічний процес: теорія та практика. 2013 (1). С. 96-105.
26. Лях Т.Л., М. Лехолетова, В. Петрович, Т. Спіріна. Соціальнопедагогічна робота з батьками щодо підтримки ними дітей у період війни. Ввічливість. Humanitas. Вип. 2. 2022. С. 24-30.
27. М. В. Савчин, Л. П. Василенко. Вікова психологія. Навчальний посібник - с.238 31. Малімон Л.Я. До проблеми діагностики емоційності як властивості особистості. // Практична психологія та соціальна робота. – 2002. — №7. – С. 59-65.
28. Малімон Л.Я. Теоретико-методологічні аспекти вивчення емоційності особистості // Неперервна професійна освіта: теорія і практика. Наук.-метод. ж-л Інституту педагогіки та психології професійної освіти АПН України. – К., 2002. – Вип. 4. – С. 125-132.
29. Мельничук І.В. Генеза емоційних особливостей у сучасних дітей. //Наука і освіта. – Одеса, 2002. –№5. – С. 42-44.

30. Медведєва О. В. Особливості первинної психологічної допомоги дітям під час воєнних дій. Проблеми сучасної поліцейської: тези доп. наук.-практ. конф. (м. Харків, 20 квіт. 2022 р.). Харків, 2022. С. 196-200. 40
31. Мовчан В. Формування емоційного інтелекту молодших школярів в умовах війни. Scientific Collection «InterConf». 2022. С. 93-97.
32. Неіснуюча тварина. Основи психології та педагогіки: лабораторний практикум. URL: https://web.posibnyky.vntu.edu.ua/icgn/11prishak_osnovy_psiholog_pedagogiki_1abpraktik/13.html
33. Опитувальник симптомів ПТСР.
URL:<https://www.nkvts.no/content/uploads/2022/06/CATS-2CaregiverUkrainian.pdf>
34. Психологічна допомога постраждалим внаслідок кризових травматичних подій: методичний посібник / З.Г. Кісарчук, Я.М. Омельченко, Г. П. Лазос та ін.; за ред. З. Г. Кісарчук. Київ: ТОВ «Видавництво «Логос». 2015. 207 с.
35. Психологу для роботи. Діагностичні методики : збірник / [уклад.: М.В. Лемак, В.Ю. Петрище]. Вид. 2-ге, виправл. Ужгород: Видавництво Олександри Гаркуші, 2012. 616 с.
36. ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ НАВЧАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ URL: <https://lib.iitta.gov.ua/732885/1/%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82.pdf>
37. Романовська Д. Д. Психологічна допомога у закладах освіти: запити, методики, алгоритми дій. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Психологія 1. 2022. С. 148-152.
38. Романчук О. Психотравма та спричинені нею розлади: прояви, наслідки і сучасні підходи до терапії. С. 30-37. URL: https://i-cbt.org.ua/wpcontent/uploads/2017/11/Romanchuk_PTSD.pdf

39. Рудковська О. В. Шляхи збереження психологічного здоров'я дітей в умовах війна. Психічне здоров'я особистості у кризовому суспільстві : збірник матеріалів VII Всеукраїнської науково-практичної конференції (28 жовтня 2022 року) / уклад. В. С. Бліхар. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2022. 412 с. с. 299-303.
40. Сіткар В.І., Сіткар С.В. Первинна допомога дітям: психологічний аспект. WORLD CHILDREN CONFERENCE-III (April 22- 24, 2022 / Antalya-Turkey). 2022. С. 447-451. 41
41. Слюсаревський М.М., Григоровська Л.В. Психологічна підтримка учасників освітнього процесу в умовах війни. Вісник Національної академії педагогічних наук України. 2022. 4.1. С. 1-7.
42. Титаренко Т. М., Лепіхова Л. А. Психологічна профілактика стресових перевантажень: науково-методичний посібник. Київ: Міленіум. 2006. 204 с.
43. Туриніна О.Л. Практикум з психології. Навчальний посібник. Київ. 2007.
44. Шапар В.Б. Сучасний тлумачний психологічний словник. Харків: Прапор, 2007. 640с. 29.Ющенко І. М. Адаптивність дитини у сучасному світі: орієнтири діяльності психологічної служби освіти. Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка. Серія: Психологічні науки. №121. Том II. 2014. С. 214-217.
45. Ющенко І. М. Резилієнтність дитини в парадигмі ресурсного підходу. Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка. Серія: Психологічні науки. №128. 2015. С. 302-306.
46. Як говорити з дітьми про війну: поради психологів. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/stories/how-to-talk-to-children-about-war>
47. Bronfenbrenner U. (1989) Ecological systems theory. Annals of Childs Development. № 6.

48. Hobfoll S.E. Social Support: Will you be there when I need you? // A lifetime of relationships. / Vanzetti N., Duck S.(eds.) – New York: Brooks-Cole. – 2001. P.46-74.
49. Maddi S.R. Hardiness and Mental Health // Journal of Personality Assessment. 1994. Oct. Vol. 63. №2. P. 265–274.
50. Wassilios E. Fthenakis (Hrsg.). Elementarpedagogik nach PISA; Wie aus Kindertagesstätten Bildungseinrichtungen werden können. In: Corina Wustmann. Verlag Herder, Freiburg im Breisgau, 2000. S. 113-135.

ДОДАТКИ

Додаток А

Результати психологічного тесту (Люшера)

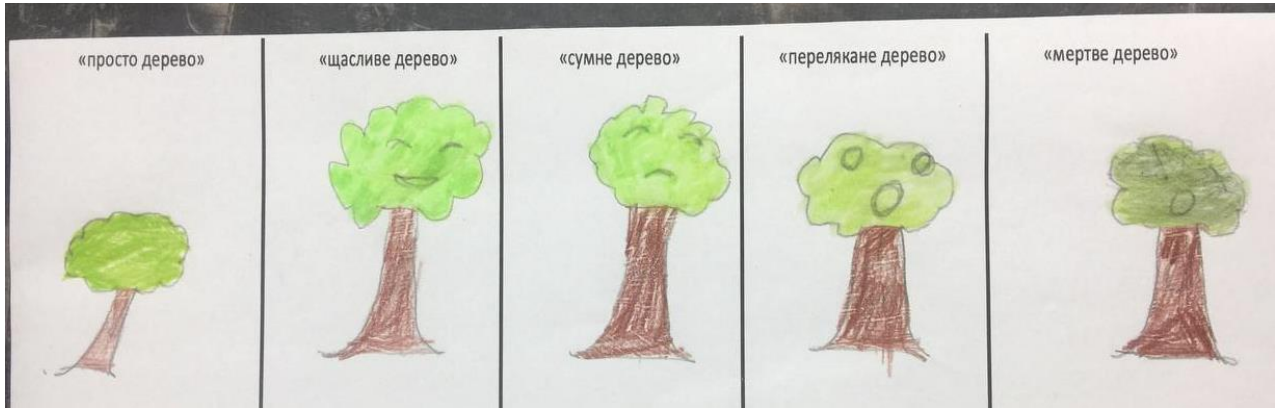
Синій колір – 4
Зелений – 4
Червоний – 5
Жовтий – 7
Фіолетовий – 7
Коричневий – 1
Чорний – 2
Сірий - 2

Додаток Б

Малюнки учасників дослідження згідно графічного тесту «Дерево»

К.Коха

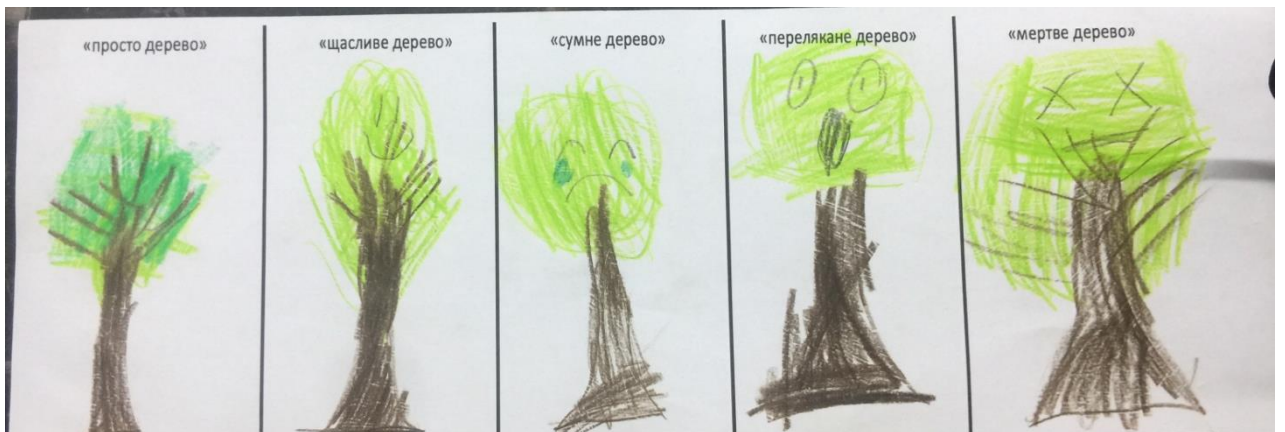
Малюнок 1

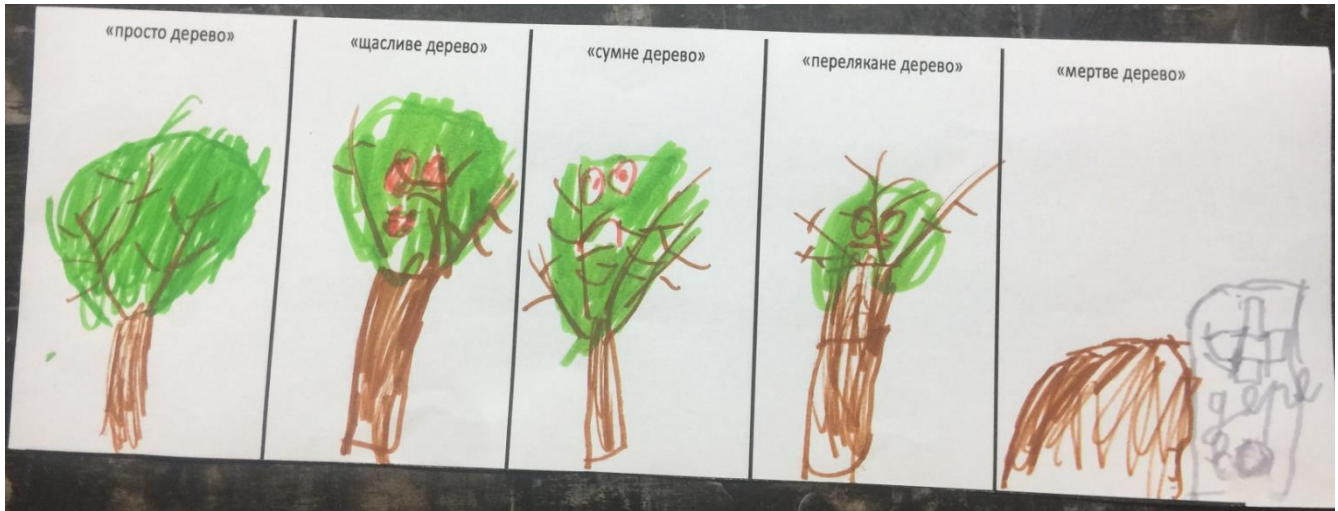
Малюнок 2

Малюнок 3

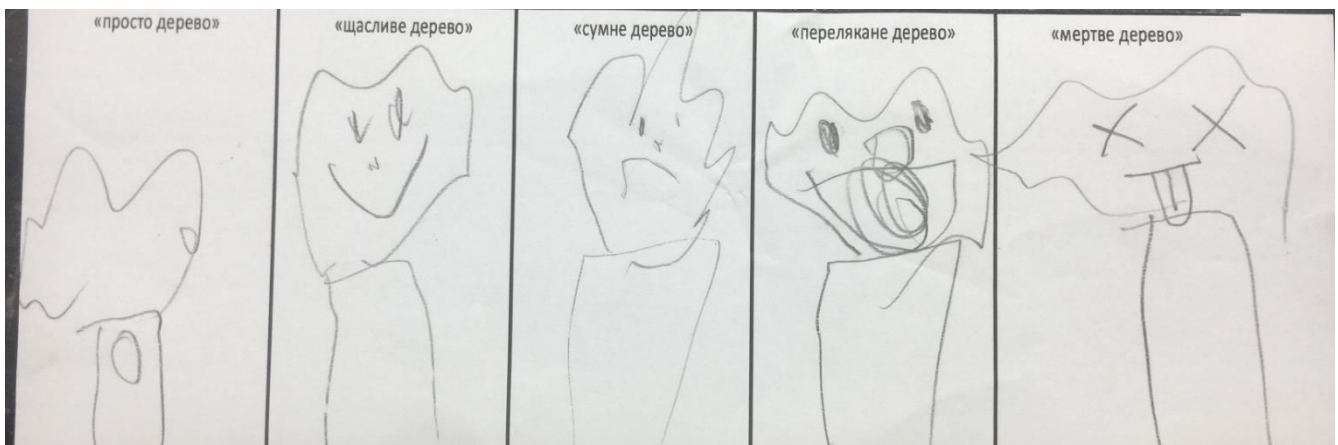
Малюнок 4

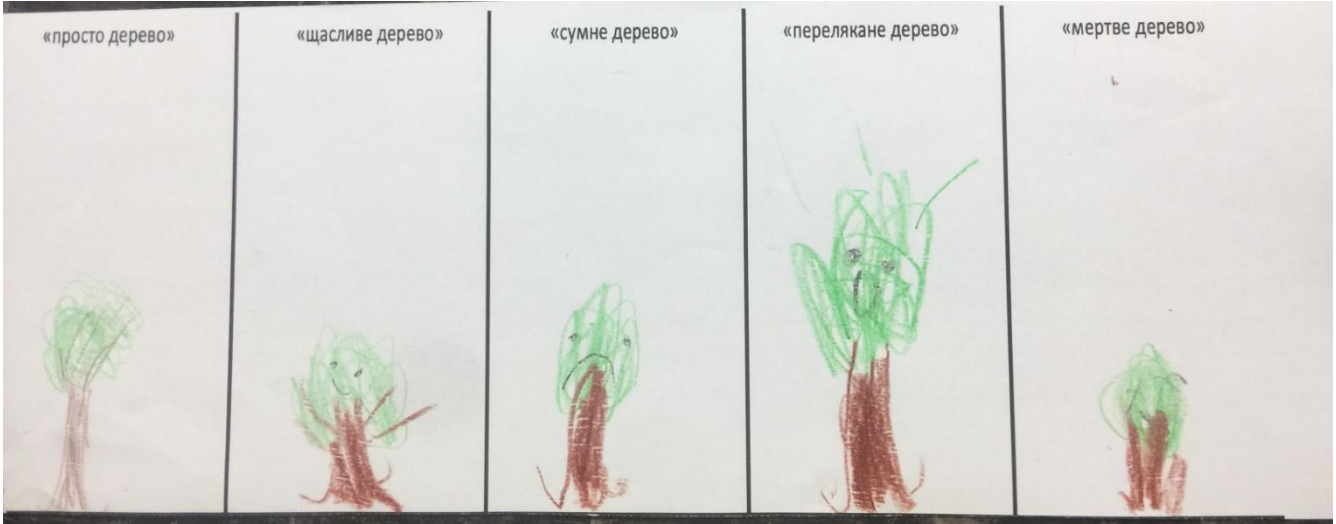
Малюнок 5

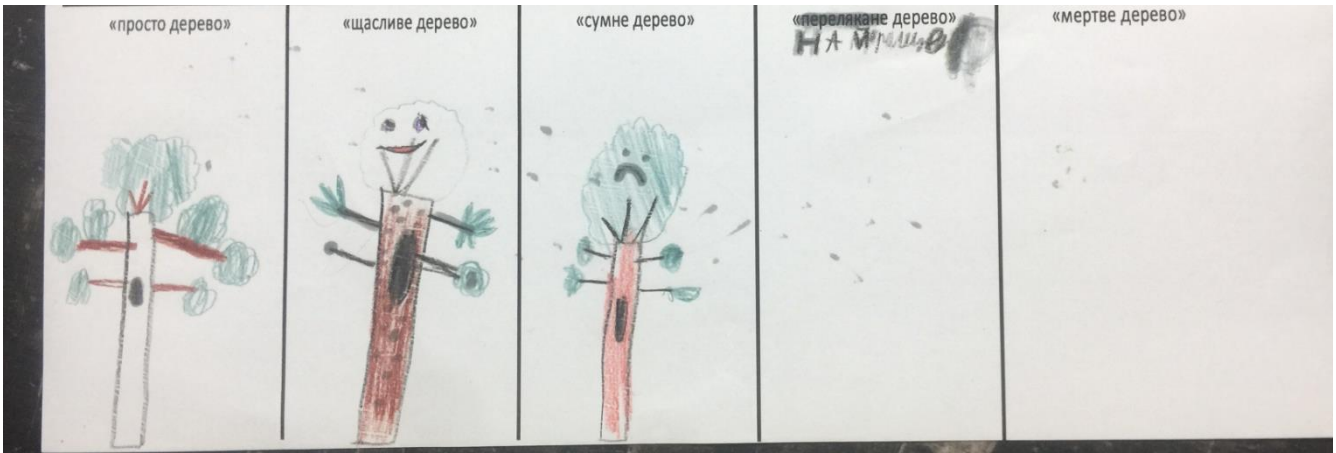
Малюнок 6

Малюнок 7

Малюнок 8

Малюнок 9

Малюнок 10

Малюнок 11

Малюнок 12

Малюнок 13

Малюнок 14

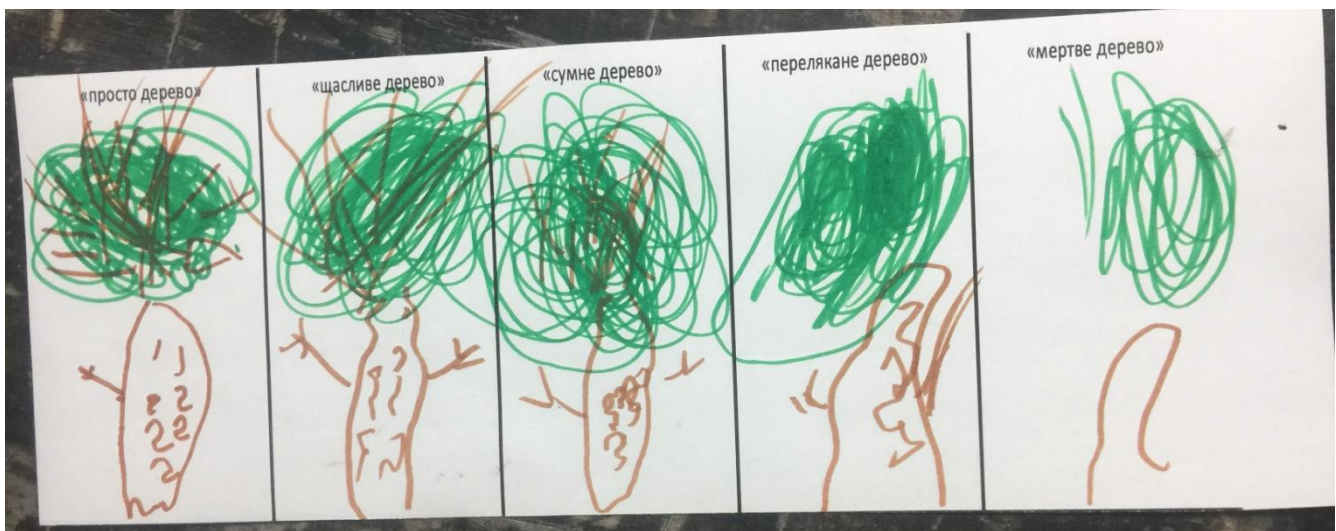
Малюнок 15

Малюнок 16

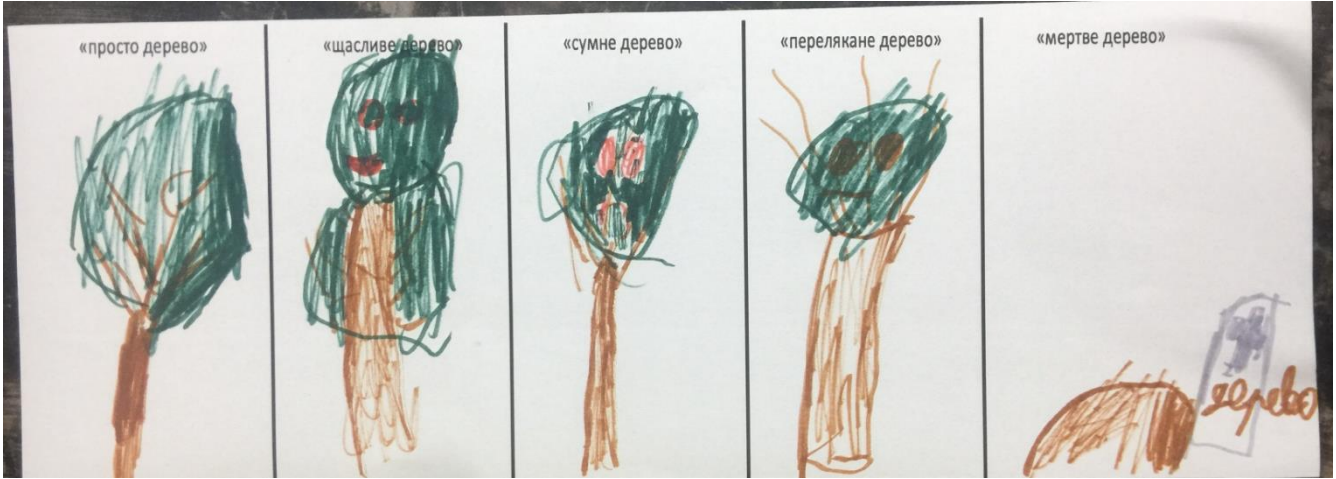
Малюнок 17

Малюнок 18

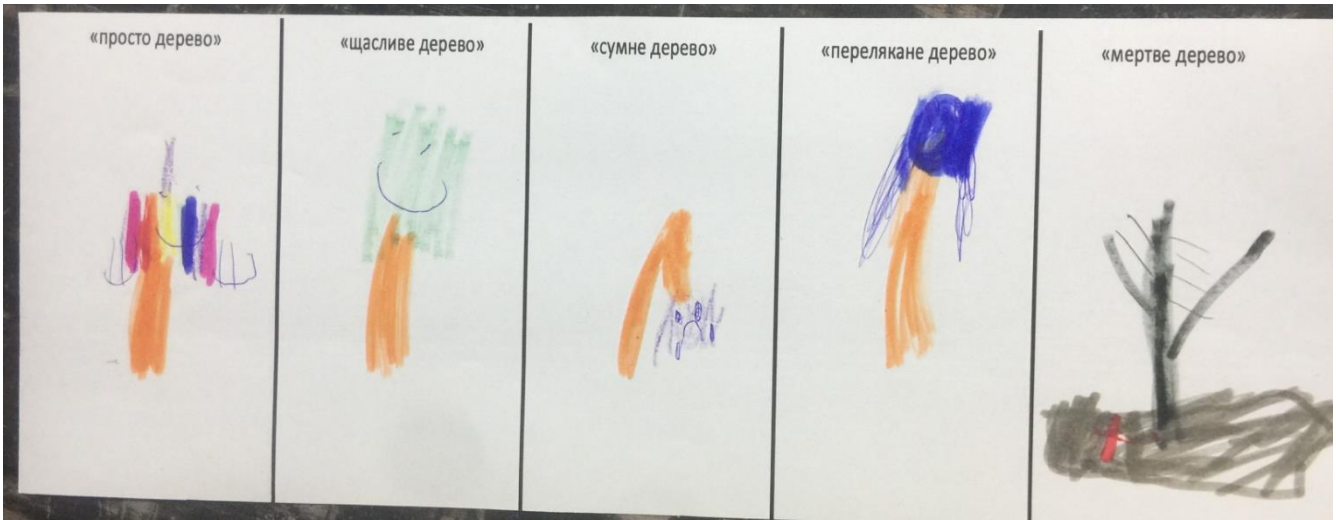
Малюнок 19

Малюнок 20

Малюнок 21

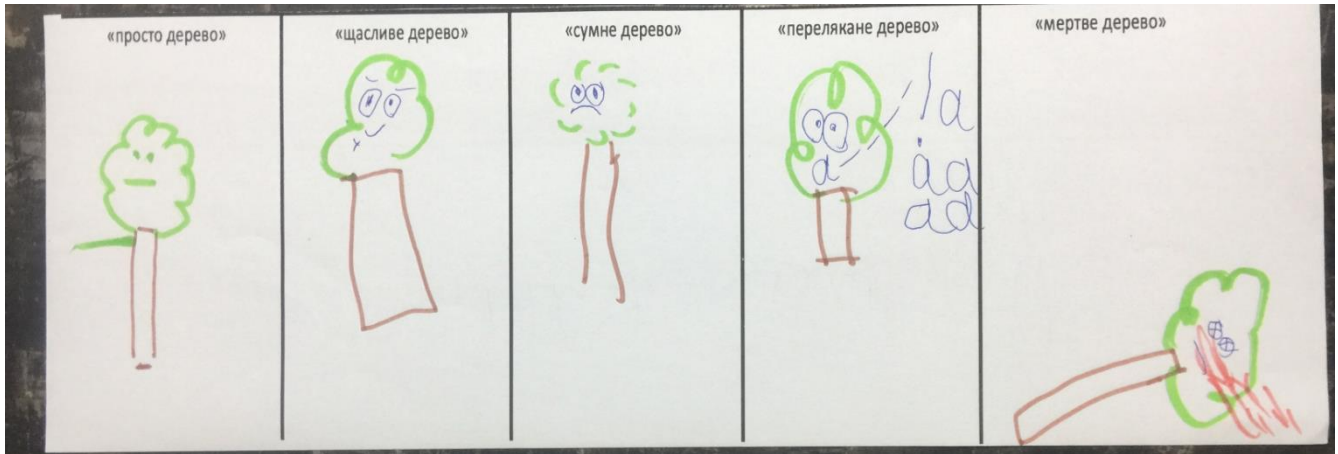
Малюнок 22

Малюнок 23

Малюнок 24

Критерії психоаналітичної інтерпретації малюнків учасників графічного тесту «Дерево» К.Коха

№ п/п	Характеристика										Колір	Якість контуру	Натиск олівцем	Штрихування
	Місцезнаходження	Розмір	Крона	Гілки і листя	Плоди	Стовбур	Коріння	Тип зображення	Аномалії	Оточення і доповнення				
Малюнок 1	Точно в центрі листа	Велике дерево	По центру	-	-	Широкий біля основи	-	Замкнута щільна	-	-	конвенціональне вживання	Контур и дуже прямі	Натиск варіюється	Легке, мінімальне, довгі штрихи
Малюнок 2	У лівій стороні аркуша	Велике дерево	Зсунена вправо	-	-	Стовбур вузький біля основи	-	Дерево, нахилене вправо	дерево мертв	-	конвенціональне вживання	Контур кривої, вигнутий	Лінія з сильним натиском	Неясні, різноманітні, мінливі штрихи
Малюнок 3	Точно в центрі листа	Велике дерево	По центру	Гілки, звернені вгору	-	Широкий біля основи	-	Замкнута щільна	-	-	конвенціональне вживання	Контур и обривисті і непоєднані	Лінія з сильним натиском	Сильне штрихування
Малюнок 4	в центрі листа	Велике дерево	По центру	Гілки, звернені вгору	-	Нахилений	-	Замкнута щільна	дерево мертв	-	конвенціональне вживання	Контур кривої, вигнутий	Натиск варіюється	

Малюнок 5	в центрі листа	Велике дерево	По центру	Гілки двовимірні, слабоорганізовані, схожі на палички	-	Стовбур широкий біля основи	Коріння на поверхні землі	Замкова щілина	Пень, горить	-	конвенціональне вживання	Контур і обривисті і непоєднані	Лінія з сильним натиском	Сильне штригування
Малюнок 6	в центрі листа	Велике дерево	По центру	-	-	Стовбур неясковий, контур тонкий	-	Замкова щілина	-	-	Не розфарбовано	Контур і дуже прямі	легкий натиск	-
Малюнок 7	внизу листа	Велике дерево	По центру	-	-	Стовбур широкий біля основи	На поверхні землі	Замкова щілина	-	-	конвенціональне вживання	Контур кривої, вигнутий	Лінія з сильним натиском	Штрихи і незграбні, скуті
Малюнок 8	внизу листа	Велике дерево	По центру	Гілки, звернені (або більш чіткі) вправо	-	Стовбур тонкий	-	Замкова щілина	-	Погода (дощ/сніг)	конвенціональне вживання	Контур і дуже прямі	легкий натиск	вертикальні штрихи
Малюнок 9	в центрі листа	Велике дерево	По центру	-	-	Стовбур широкий біля основи	-	Замкова щілина	пень	-	конвенціональне вживання	Контур і дуже прямі	легкий натиск	довгі штрихи
Малюнок 10	внизу листа	Велике дерево	Зсув крони	Гілки, звернені (або більш чіткі) вправо	-	Стовбур широкий біля основи	На поверхні землі		Зламане дерево	Лінія основи {землі}	конвенціональне вживання	Контур кривої, вигнутий	легкий натиск	-

Малюнок 11	Вихід за верхній край аркуша	Велике дерево	Зсув кроки	Гілки, звернені вгору	-	Стовбур тонкий	-	Замкова щілина	-	Земля	конвенціональне вживання	Контур и дуже прямі	легкий натиск	Довгі, прямі, вертикальні штрихи
Малюнок 12	Точно в центрі листа	Велике дерево	По центру	Гілки, звернені вгору	-	Стовбур широкий біля основи	-	Замкова щілина	пень	Земля	конвенціональне вживання	Жирний контур в цілому	Натиск варіюється	Штригування, що виходить за межі контуру
Малюнок 13	Точно в центрі листа	Велике дерево	По центру	Гілки, звернені вгору	-	Стовбур широкий біля основи	-	Замкова щілина	Мертве дерево	Земля	конвенціональне вживання	Контур и дуже прямі	Натиск варіюється	довгі штрихи
Малюнок 14	Точно в центрі листа	Велике дерево	По центру	Гілки, звернені вгору	-	Стовбур широкий біля основи	-	Дерево, нахилене вліво	Мертве дерево	Земля	конвенціональне вживання	Контур и прямі	Натиск варіюється	Штрихи и незграбні
Малюнок 15	Точно в центрі листа	Велике дерево	По центру	Гілки, звернені в сторони	-	Стовбур широкий біля основи	Біля основи,	Дерево «замкова щілина»	-	-	конвенціональне вживання, жовтий	Контур и прямі	Натиск варіюється	Штрихи и незграбні
Малюнок 16	Точно в центрі	Велике	По центру	-	-	Стовбур прямий	-	Дерево «зам	-	Погода,	конвенціональне вживання	Контур и прямі	Натиск	Штрихи, незграб

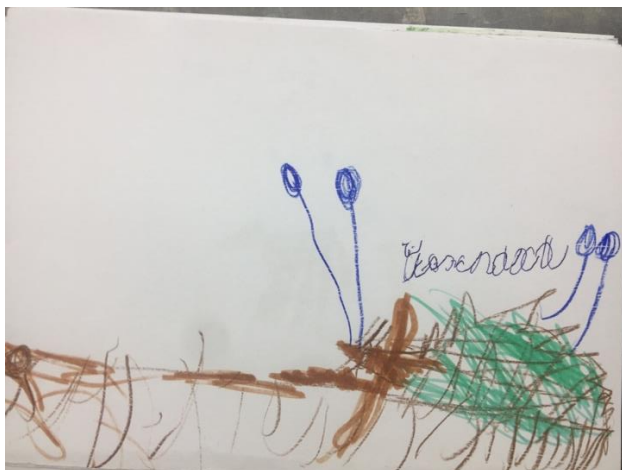
	листа, в лівій частині аркуша	дерево						коващилина»		блискавка	я, жовтий		варіюється	ні, вертикальні, горизонтальні, довгі та короткі
Малюнок 17	Малюнок не поміщається вгорі	Велике дерево	По центру	Гілки, звернені вгору	-	Стовбур схильний спочатку вліво, потім - вправо	-	Дерево «замкова щилина»	-	-	конвенціональне вживання	Контур кривої, вигнутий	Натиск варіюється	Неясні, різноманітні, мінливі штрихи; незграбні
Малюнок 18	У лівій стороні аркуша	Велике дерево	По центру	-	-	Стовбур схильний спочатку вправо, потім - вліво	-	Дерево, нахилене вправо	-	-	конвенціональне вживання	Контур і прямі	Натиск варіюється	Вертикальні, чіткі
Малюнок 19	Точно в центрі листа	Велике дерево	По центру	Гілки, звернені вгору	-	Стовбур прямий	-	Дерево «замкова щилина»	-	-	конвенціональне вживання	Контур і прямі	Лінія з сильним натиском	Штрихи незграбні, скуті
Малюнок 20	У лівій стороні аркуша	Велике дерево	По центру	-	-	Стовбур прямий	-	Дерево «замкова щилина»	-	-	конвенціональне вживання	Контур і прямі	Легкий натиск	Штрихи довгі, вертикальні

Малюнок 21	Точно в центрі листа	Малецьке дерево	По центру	-	-	Стовбур прямий	-	Дерево «замкова щілина»	-	-	Змішування, синій	Контур и прямі	Легкий натиск	Штрихи довгі, вертикальні
Малюнок 22	Точно в центрі листа	Велике дерево	По центру	-	-	Стовбур прямий	-	Дерево одне або група	Стовбур зламаний, верхівка стосується землі	-	Змішування	Контур и прямі	Лінія з сильним натиском	Вертикальні, незграбні, вилазять за контур
Малюнок 23	Точно в центрі листа	Велике дерево	По центру	-	-	Стовбур з викривленнями	-	Дерево «замкова щілина»	стовбур мертвий	-	Змішування		Натиск помірний	Контур кривої, вигнутий
Малюнок 24	В центрі листа, зі зміщенням вліво	Малецьке дерево	По центру	-	-	Стовбур з викривленнями	-	Дерево «замкова щілина»	Стовбур зламаний, верхівка стосується землі	-	конвенціональне вживання	Контур и прямі	Натиск помірний	Контур и дуже прямі

Джерело: побудовано автором на основі додатка Б

Результати проєктивної методики «Неіснуюча тварина» (М. Друкаревич)

Малюнок 1

Малюнок 2

Малюнок 3

Малюнок 4

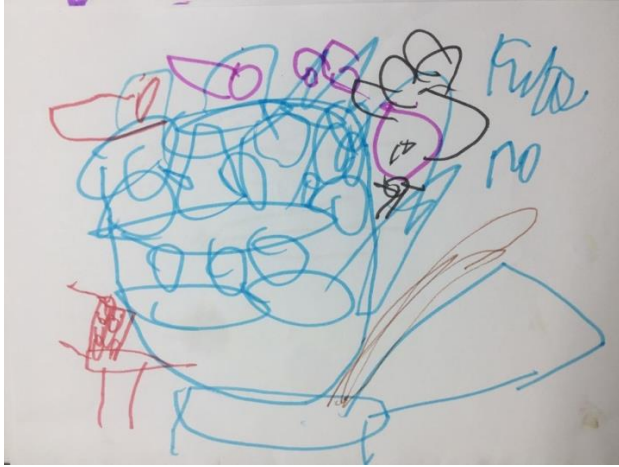
Малюнок 5

Малюнок 6

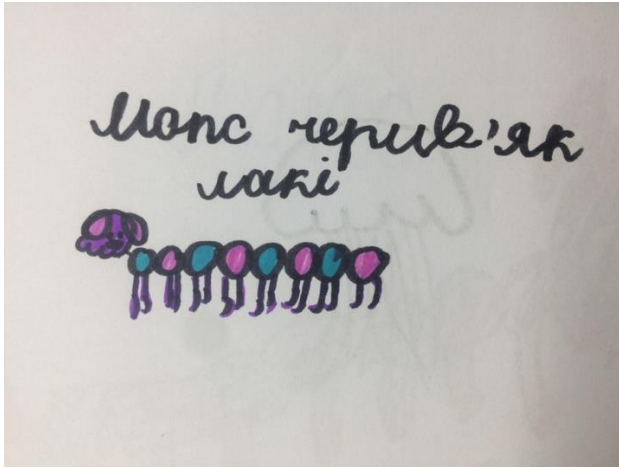
Малюнок 7

Малюнок 8

Малюнок 9

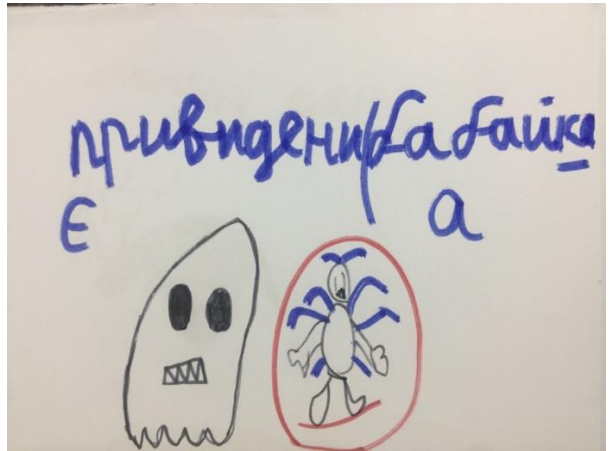
Малюнок 10

Малюнок 11

Малюнок 12

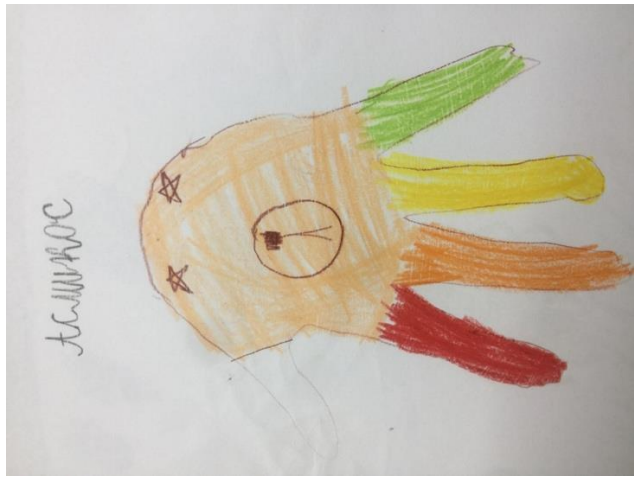
Малюнок 13

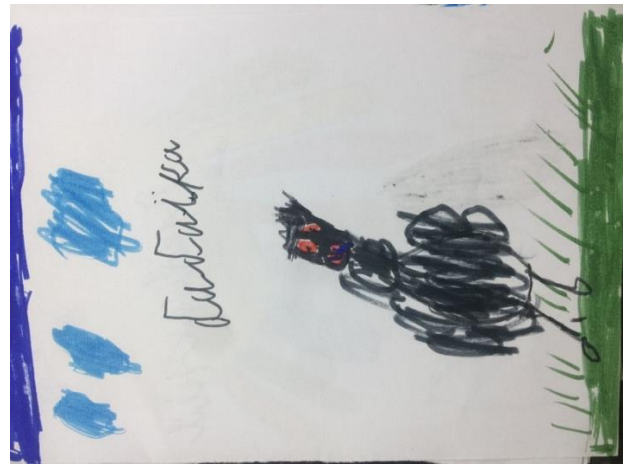
Малюнок 14

Малюнок 15

Малюнок 16

Малюнок 17

Малюнок 18

Малюнок 19

Малюнок 20

Малюнок 21

Малюнок 22

Малюнок 23

Малюнок 24

Малюнок 25

Малюнок 26

Малюнок 27

Малюнок 28

Малюнок 29

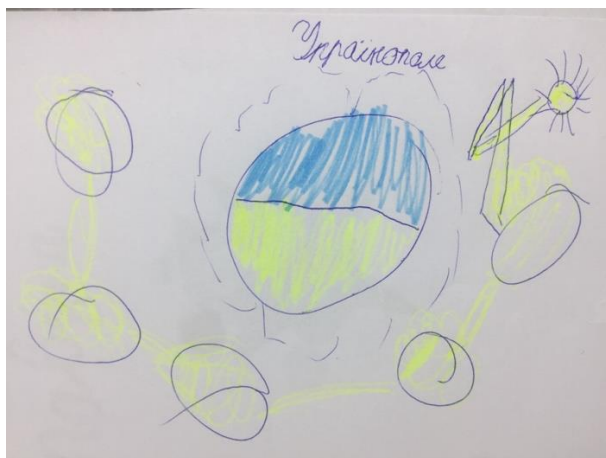
Малюнок 30

Малюнок 31

Малюнок 32

Малюнок 33

Результати проєктивної методики «Продовж казку»
Л. Дюсс

Казка-тест «Поганий сон»

«Якось одна дівчинка раптово прокинулася і сказала: «Мені приснився дуже поганий сон». Що побачила в сні дівчинка?»

Учень 1

Відповідь: «З мультфільма. Про те як вовк з'їв зайця»

Учень 2

Відповідь: «Що дівчина падає з висооокої квартири»

Учень 3

Відповідь: «Незнаю»

Учень 4

Відповідь: «Побачила хитру лисичку, яка хоче впіймати всіх тваринок у клітку»

Учень 5

Відповідь: «Монстра з довгими іклами»

Учень 6

Відповідь: «Як чудовисько її вкрало і з'їло»

Учень 7

Відповідь: «Я посварився з татом сильно»

Учень 8

Відповідь: «Нічого не придумав ще»

Учень 9

Відповідь: «Дівчинка побачила, як до неї в квартиру підкрадаються грабіжники»

Учень 10

Відповідь: «Їй приснилось, як лялька вночі оживає і вбиває всіх»

Учень 11

Відповідь: «Страшного звіра»

Учень 12

Відповідь: «Багато танків. Таких величезних»

Учень 13

Відповідь: «Що її тато може не змогти повернутись з війни. І вона дуже плакала»

Учень 14

Відповідь: «Їй снилось, що багато щурів бігало біля неї. Страшних і великих»

Учень 15

Відповідь: «Дівчинки мама забула її саму десь»

Учень 16

Відповідь: «Величезного звіра, який на всіх нападає»

Учень 17

Відповідь: «Один монстр нападав на дівчинку, коли вона йшла з школи»

Учень 18

Відповідь: «Як хтось з її рідних помер»

Учень 19

Відповідь: «От цього клоуна з фільму «Воно». Коли він так негарно посміхається»

Учень 20

Відповідь: «Собака розкрив широко свою пащу. І хап дівчинку. Потім її врятували друзі»

Учень 21

Відповідь: «Ракети літають і потрапляють в будинки»

Учень 22

Відповідь: «Що вона з усіма своїми друзями посварилася. І більше ніхто не хотів з нею дружити»

Учень 23

Відповідь: «Дівчинка тікала від тих вовків в лісі, які мали її з'їсти»

Учень 24

Відповідь: «Зомбі снились. Такі як з одного фільму. І вони мали заразити всю її сім'ю, але не змогли бо вона допомогла врятуватись»

Учень 25

Відповідь: «Вона побачила багато воєнних, які з пістолетами ходять. І вбивають всіх»

Учень 26

Відповідь: «Тварини хотіли захопити весь світ. І боролись проти людей»

Учень 27

Відповідь: «Двоє тигрів кусали один одного. А потім прийшов їхній головний розбороняти»

Учень 28

Відповідь: «Їй приснилось, що вона шукала свій дім, але не могла його знайти»

Учень 29

Відповідь: «Дівчинка побачила великуу чупакабру, яка хотіла її з'їсти»

Учень 30

«Великий монст»

Учень 31

«Вовк в лісі хотів зловити її»

Учень 32

«Ну незнаю, складно сказати»

Учень 33

«От мені вчора снилось, що я грався з великим ведмедем»

Учень 34

«Дівчинка гралась разом із звірятами в лісі. Інший прибіг до них та хотів з'їсти. Ну йому не вдалося»

Учень 35

«Дракон біг за дівчинкою, але її врятували хороші люди»

Учень 36

«Дівчинка прогулювалася на великій території з сім'єю. Зашпоталась, впала і поранила ніжку»

Учень 37

«Я таке саме хотіла сказати» (попередній учень)

Учень 38

«Змія заповзла до хати дівчинки і кусь за руку»

Учень 39

«Страшний, великий монстр»

Учень 40

«Багатооо мишей»

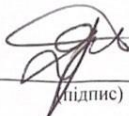
Розподіл отриманих від учнів 2 класу варіантів відповідей молодших школярів
на питання до казки-тесту «Страшний сон»

	Типові нормальні відповіді		Відповіді, на які слід звернути увагу
Учень 1	«З мультфільма. Про те як вовк з'їв зайця»	Учень 2	«Що дівчина падає з висооокої квартири»
Учень 3	«Незнаю»	Учень 7	«Я посварився з татом сильно»
Учень 4	«Побачила хитру лисичку, яка хоче впіймати всіх тваринок у клітку»	Учень 9	«Дівчинка побачила, як до неї в квартиру підкрадаються грабіжники»
Учень 5	«Монстра з довгими іклами»	Учень 10	«Їй приснилось, як лялька вночі оживає і вбиває всіх»
Учень 6	«Як чудовисько її вкрало і з'їло»	Учень 12	«Багато танків. Таких величезних»
Учень 8	«Нічого не придумав ще»	Учень 13	«Що її тато може не змогти повернутись з війни. І вона дуже плакала»
Учень 11	«Страшного звіра»	Учень 14	«Їй снилось, що багато щурів бігало біля неї. Страшних і великих»
Учень 16	«Величезного звіра, який на всіх нападає»	Учень 15	«Дівчинки мама забула її саму десь»

Учень 19	«От цього клоуна з фільму «Воно». Коли він так негарно посміхається»	Учень 17	«Один монстр нападав на дівчинку, коли вона йшла з школи»
Учень 20	«Собака розкрив широко свою пащу. І хап дівчинку. Потім її врятували друзі»	Учень 18	«Як хтось з її рідних помер»
Учень 22	«Що вона з усіма своїми друзями посварилася. І більше ніхто не хотів з нею дружити»	Учень 21	«Ракети літають і потрапляють в будинки»
Учень 23	«Дівчинка тікала від тих вовків в лісі, які мали її з'їсти»	Учень 25	«Вона побачила багато воєнних, які з пістолетами ходять. І вбивають всіх»
Учень 24	«Зомбі снились. Такі як з одного фільму. І вони мали заразити всю її сім'ю, але не змогли бо вона допомогла врятуватись»	Учень 28	«Їй приснилось, що вона шукала свій дім, але не могла його знайти»
Учень 26	«Тварини хотіли захопити весь світ. І боролись проти людей»	Учень 31	«Їхало багато машин з військовими на танках»
Учень 27	«Двоє тигрів кусали один одного. А потім прийшов їхній головний розбороняти»	Учень 34	«Війна»

Учень 29	«Дівчинка побачила великуу чупакабру, яка хотіла її з'їсти»	Учень 37	«Як на неї кричать голосно»
Учень 30	«Великий монст»	Учень 39	«Багато невідомих людей бігало біля неї»
Учень 32	«Вовк в лісі хотів зловити її»	Учень 40	«Їй було погано, бо вона проснулась і не побачила рідних»
Учень 33	«Ну незнаю, складно сказати»		
Учень 35	«От мені вчора снилось, що я грався з великим ведмедем»		
Учень 36	«Дівчинка гралась разом із звірятами в лісі. Інший прибіг до них та хотів з'їсти. Ну йому не вдалося»		
Учень 38	«Дракон біг за дівчинкою, але її врятували хороші люди»		

Кваліфікаційна робота містить результати власних досліджень.
Використання ідей, результатів і текстів наукових досліджень інших авторів
мають посилання на відповідне джерело.

_____ (підпис) Данилюк І. В.